75 LAT
PAŃSTWOWEGO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO
w Warszawie
1928–2003

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) LVI
2002 – 2003

W 130 ROCZNICĘ TOMU I
1873 – 2003

WARSZAWA 2003 VARSOVIE

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LVI

130 ROCZNICA WYDANIA PIERWSZEGO TOMU
WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNYCH

1873 – 2003

75 ROCZNICA UTWORZENIA
PAŃSTWOWEGO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO
W WARSZAWIE

1928 – 2003

Redaguje zespół / Editorial staff:
mgr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief), prof. dr. hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grazyna Orlińska, mgr Radosław J. Prochowicz, mgr Andrzej Tomaszewski

Tłumaczenia / Translations:
Anna Kinecka
Katarzyna Czarnecka, Jacek Andrzejowski

Skład i łamanie / Layout:
J. Andrzejowski, Radosław J. Prochowicz

Rycina na okładce: kościana zawieszka grzebieniowata
ze Stodzewa, pow. garwoliński (rys. L. Kobylińska)

Cover picture: a bone comb-pendant
from Stodzew, distr. Garwolin (L. Kobylińska del.)

Sprzedaż detaliczna publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego, w tym egzemplarzy archiwalnych, prowadzona jest w salach wystawowych muzeum, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa. Płatność gotówką; wystawiamy rachunki i faktury. Ponadto nasze książki i czasopisma można zamawiać w PMA, tel. +48 (22) 831 32 21–25/110 lub pod adresem internetowym wydawnictwapma@pma.pl.

Adres redakcji / Editorial office:
Państwowe Muzeum Archeologiczne
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 831 32 21–25/141,152; fax: +48 (22) 831 51 95; e-mail: j.andrzejowski@pma.pl

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

ORGAN MUZEALNICTWA I KONSERWATORSTWA ARCHEOLOGICZNEGO

Tom (Vol.) LVI

SPIS TREŚCI

Contents

75 lat Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie (1928–2003)

Wojciech Brzeziński, 75 lat Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 3
75 Years of the State Archaeological Museum in Warsaw

Wojciech Nowakowski, Działalność naukowa PMA 7
Scientific Activity of the State Archaeological Museum

Danuta Piotrowska, Z dziejów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 13
The History of the State Archaeological Museum in Outline

Miscellanea

Jerzy Libera, Nowe znalezisko gromadne krzemiennych narzędzi wiórowych na stanowisku 1C w Gródku nad Bugiem 37
A New Multiple Find of Flint Blade Tools at Gródek nad Bugiem, Site 1C

Jerzy Libera, Znaleziska gromadne siekier krzemiennych z Lubelszczyzny 45
Multiple Flint Axe Deposits from the Lublin Region

Marek Florek, Anna Zakościelna, Depozyt wiórów krzemiennych z Krowiej Góry koło Sandomierza (stan. 14. gm. Łoniów, woj. świętokrzyskie) 51
Deposit of Flint Blades from Krowia Góra near Sandomierz (Site 14, Comm. Łoniów, *Woj.* Świętokrzyskie)

Aneks: Witold Migal, Analiza technologiczna wiórów z Krowiej Góry k. Sandomierza 60
Technological Analysis of Blades from Krowia Góra near Sandomierz

Anna Drzewicz, Dwa czekany typu Nortycken z Czubina ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 63
Two Knobbed Shaft-Hole Axes Type Nortycken from Czubin in the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw

Teresa Węgrzynowicz, Zabytki z wczesnej epoki żelaza z terenów Rosji w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie 69
Early Iron Age Finds from Russia in the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw
Материалы раннего железного века с территории России в фондах Государственного Археологического Музея в Варшаве

Bartłomiej Karch, Materiały z wczesnej epoki żelaza z Kalisza Tyńca, woj. wielkopolskie 87
Early Iron Age Finds from Kalisz Tyniec, *Woj.* Wielkopolskie

Aleksandra Żórawska, Dwa nieznane cmentarzyska kultury łużyckiej z Ziemi Dobrzyńskiej 103
Two Unknown Lusatian Culture Cemeteries in Dobrzyń Province

Vykinktas Vaitkevičius, Badania cmentarzyska kurhanowego koło wsi Pakalniai na Litwie. Przyczynek do dyskusji nad datowaniem początków kultury kurhanów wchodniolitewskich 111
Archaeological Investigation of a Barrow Cemetery at Pakalniai, Lithuania. Contribution to the Discussion on the Dating of the Origins of the East-Lithuanian Barrow Culture
Archeologiniai Pakalnių pilkapių tyrinėjimai, Lietuva
Pretekstas diskusijai dėl ankstyvosios Rytų Lietuvos pilkapių kultūros datavimo

Sylwia Małachowska, Nieznany skarb (?) z Leszna koło Łęczycy 125
An Obscure Hoard (?) from Leszno near Łęczyca

Materiały

Mirosława Andrzejowska, Groby kloszowe z cmentarzyska w Stodzewie, gm. Parysów, stan. 3 131
Cloche Grave Culture Graves at the Cemetery at Stodzew, Comm. Parysów, Site 3

Mirosława Andrzejowska, Cmentarzysko fazy wielkowiejskiej na stan. 1 we Władysławowie Chłapowie, woj. pomorskie 145
Cemetery of the Wielka Wieś (*Grossendorfer*) Phase, at Władysławowo Chłapowo, Site 1

Urszula Kobylińska, Zbigniew Kobyliński i Dariusz Wach, Wyniki badań wykopaliskowych grodziska w Klukowiczach na Podlasiu 189
Excavation of the Stronghold at Klukowicze in Podlasie (NE Poland)

Aleksandra Żórawska, Ocalałe i niepublikowane materiały z badań Waldemara Heyma w Bystrzcu, powiat kwidzyński (Weißhof, Kr. Marienwerder) 229
Unpublished and Survived Materials from Excavations of Waldemar Heym at Bystrzec, Distr. Kwidzyn (Weißhof, Kr. Marienwerder)

Zbigniew Nowakowski, Cmentarzysko kultury przeworskiej w Żdżarowie, pow. sochaczewski 283
A Cemetery of the Przeworsk Culture at Żdżarów, Distr. Sochaczew

Polskie badania w Dawidgródku nad Horyniem (część 1)

Sylwia Małachowska, Polskie badania archeologiczne na grodzisku w Dawidgródku nad Horyniem (Białoruś) 381
Polish Archaeological Research at the Hillfort at Davyd-Haradok on the Haryn' (Belarus)
Польскія археалагічныя даследаванні на гарадзішчы ў Давыд-Гарадку над р. Гарынь (Беларусь)

Caroline Earwood, Wooden Artefacts from the Medieval Town of Dawidgródek, Belarus 393
Drewniane zabytki ze średniowiecznego miasta w Dawidgródku, w Republice Białoruś
Знаходкі з дрэва з сярэднявечнага гарадзішча ў Давыд-Гарадку, у Рэспубліцы Беларусь

Sylwia Małachowska, Wyroby z żelaza i obróbka tego metalu na terenie grodu w Dawidgródku nad Horyniem (Białoruś) 431
Iron Finds and Ironworking at the Early Medieval Hillfort at Davyd-Garadok on the Haryn' (Belarus)
Вырабы з жалеза і апрацоўка гэтага металу на тэрыторыі гарадзішчы ў Давыд-Гарадку над р. Гарынь (Беларусь)

Sylwia Małachowska, Obróbka metali nieżelaznych z grodziska w Dawidgródku nad Horyniem (Białoruś) 451
Nonferrous Metal Finds from the Early Medieval Hillfort at Davyd-Garadok on the Haryn' (Belarus)
Апрацоўка каляровых металаў у Давыд-Гарадку (Беларусь)

Aneks: Longina Koziorowska, Metaloznawcze badania zabytków pochodzących z Dawidgródka w dawnym powiecie stolińskim (Białoruś) 463

Wykaz skrótów 469

Wiadomości Archeologiczne, t. LVI, 2002–2003

DANUTA PIOTROWSKA

Z DZIEJÓW PAŃSTWOWEGO MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO W WARSZAWIE*

THE HISTORY OF THE STATE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN OUTLINE

Muzea należą do instytucji mocno osadzonych w tradycjach kultury europejskiej. Powstawały szczególnie licznie w latach 1870–1914 oraz w drugiej połowie XX wieku. Zdaniem Krzysztofa Pomiana (2002, s. 9) do istotnych przyczyn ich powoływania należało przekonanie, *(...) że posiadanie muzeum jest świadectwem osiągniętego poziomu kultury*. Wśród najstarszych i najbardziej szacownych znajdują się muzea archeologiczne. Państwowe Muzeum Archeologiczne (PMA) należy do młodszych z nich. Jest ono instytucją kultury ściśle związaną z historią II Rzeczypospolitej, Warszawy i Mazowsza. W 2003 roku minęło 80 lat od przystąpienia do organizacji PMA i 75 lat od jego powołania.

Zanim powstało PMA

Epoka Romantyzmu rozbudziła w całej Europie zainteresowanie starożytnościami krajowymi. Powstały wówczas liczne muzea archeologiczne gromadzące odkrywane zabytki, które przetrwały po najdawniejszych mieszkańcach różnych europejskich krain. Na podzielonych zaborami ziemiach dawnej Rzeczypospolitej proces ten był opóźniony. Pierwsze muzeum archeologiczne tworzone było w Krakowie dopiero od 1850 roku, następne w Wilnie (rok 1855) i w Poznaniu (rok 1857). Na znajdującym się pod panowaniem rosyjskim Mazowszu sytuacja była znacznie trudniejsza, ze względu na rusyfikacyjną politykę zaborcy. Jednym z jej przejawów był zakaz zakładania polskich instytucji publicznych. Gromadzone w kolekcjach prywatnych zabytki ulegały po śmierci właścicieli rozproszeniu, lub, w najlepszym razie, przekazywane były do Muzeum Archeologicznego w Krakowie, po powstaniu Akademii Umiejętności zawiadywanego przez tę instytucję.

Ryc. 1. Erazm Majewski (1858–1922), twórca pierwszego muzeum archeologicznego w Warszawie. Obraz olejny pędzla K. Mastelskiego. Fot. A. Ring

Fig. 1. Erazm Majewski, founder of the first archaeological museum in Warsaw. Oil painting by K. Mastelski. Photo A. Ring

* Jest to tekst referatu przedstawionego na sesji jubileuszowej, poświęconej 75. rocznicy utworzenia PMA rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej. Sesja odbyła się 21 marca 2003 roku. W wersji przygotowanej do druku wprowadzono pewne zmiany i uzupełnienia. Bardzo dziękuję Panom dr. Janowi Jaskanisowi i dr. Wojciechowi Brzezińskiemu za istotne uwagi, a Panu prof. dr. hab. Jackowi Lechowi z IAE PAN za konsultacje.

Dopiero w końcu XIX stulecia warszawski przemysłowiec i uczony Erazm Majewski (1858–1922) przystąpił do gromadzenia w swoim mieszkaniu przy ul. Złotej 61 kolekcji zabytków archeologicznych z Mazowsza, innych regionów zaboru i imperium rosyjskiego oraz Galicji. Majewski (Ryc. 1) to typowy przedstawiciel pozytywizmu warszawskiego. Organizował badania wykopaliskowe wielu stanowisk, w 1899 roku powołał do życia rocznik archeologiczny „Światowit", dbał o kształcenie młodych adeptów prehistorii. Zbiory swoje, na początku XX wieku już bardzo bogate, opracowywał naukowo i dążył do udostępnienia ich społeczeństwu. Złagodzenie po rewolucji 1905 roku restrykcyjnej polityki zaborcy umożliwiło mu otwarcie 27 września 1908 roku muzeum przedhistorycznego w gmachu Towarzystwa Zachęty Sztuk Pięknych. Ponieważ w Warszawie istniał tylko uniwersytet rosyjski, wokół muzeum i „Światowita" powstała w tym czasie nieformalna szkoła archeologii prehistorycznej. U Majewskiego pierwsze nauki z prehistorii pobierali późniejsi profesorowie, z których Stefan Krukowski i Ludwik Sawicki pracowali w różnych okresach w PMA (J. Lech 1996, s. 64–68).

Ryc. 2. Fragment budynku dawnej Szkoły Podchorążych w Parku Łazienkowskim (Agrykola 9), w którym znajdowała się pierwsza siedziba Państwowego Muzeum Archeologicznego. Ze zbiorów PMA
Fig. 2. Part of the building of the former Cadet School in Łazienki Park (Agrykola 9), the first venue of the State Archaeological Museum. PMA Archives

Utworzenie Państwowego Muzeum Archeologicznego

Pod koniec pierwszej wojny światowej problem organizacji ochrony zabytków, w tym zabytków archeologicznych, należał w odradzającej się Rzeczypospolitej do dziedzin, które budziły szczególne zainteresowanie uczonych i części polskich sfer politycznych. 31 października 1918 roku Rada Regencyjna – *tymczasowa zastępczyni przyszłej władzy zwierzchniej* Państwa Polskiego – wydała dekret w sprawie opieki nad zabytkami (Cz. Brzoza 2001, s. 9). Na tej podstawie w 1920 roku utworzone zostało Państwowe Grono Konserwatorów Zabytków Przedhistorycznych (PGKZP) z pierwszym prezesem E. Majewskim, rok wcześniej powołanym także na stanowisko profesora archeologii przedhistorycznej Uniwersytetu Warszawskiego (B. Stolpiak 1984, s. 49).

Archeologowie-konserwatorzy od początku zdawali sobie sprawę, że efektywna ochrona zabytków archeologicznych wymaga zorganizowania instytucji gromadzącej napływające zbiory i dokumentację z badań, zajmującej się ponadto ich konserwacją i opracowaniem naukowym oraz udostępnianiem społeczeństwu. Uzyskiwane w wyniku wykopalisk konserwatorskich zabytki stanowiły z mocy obowiązującego prawa własność państwa i jako takie musiały być przechowywane w odpowiedniej instytucji państwowej. Takowej w Polsce nie było. Dlatego wkrótce po powstaniu Grona rozpoczęły się starania o powołanie związanego z tą instytucją Państwowego Muzeum Prehistorycznego, które następnie określano mianem centralnego muzeum archeologicznego. Jego zaczątki tworzone były przy PGKZP. Podstawą prawną działań muzeum w stadium organizacji był Reskrypt Organizacyjny wydany w 1923 roku przez Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a pierwszym pomieszczeniem otrzymana już w 1922 roku dawna kuchnia Zamku Królewskiego. Urządzono w niej magazyn skrzyń z wykopaliskami pochodzącymi z prac konserwatorskich. W 1926 roku przekazano muzeum część budynku dawnej Szkoły Podchorążych w Parku Łazienkowskim (Ryc. 2) i zatrudniono pierwszego asystenta, Zygmunta Szmita (1895–1929). Organizacja muzeum weszła w nową fazę (Sprawozdanie 1924; Sprawozdanie PMA 1929a; 1929b; R. Jakimowicz 1935, s. 213–214).

Stadium organizacji muzeum zakończyło rozporządzenie z mocą ustawy, wydane przez Prezydenta Rzeczpospolitej prof. Ignacego Mościckiego (Ryc. 3) w dniu 22 marca 1928 roku. Rozporządzenie to powołało do życia Państwowe Muzeum Archeologiczne jako instytucję spełniającą funkcje konserwatorskie, badawcze i popularyzatorskie, w tym wystawiennicze („Dziennik Ustaw

Ryc. 3. Prof. Ignacy Mościcki (1867–1946), Prezydent Rzeczypospolitej. Ze zbiorów Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie

Fig. 3. Prof. Ignacy Mościcki (1867–1946), the President of Poland. The Archives of Audio-Visual Records in Warsaw

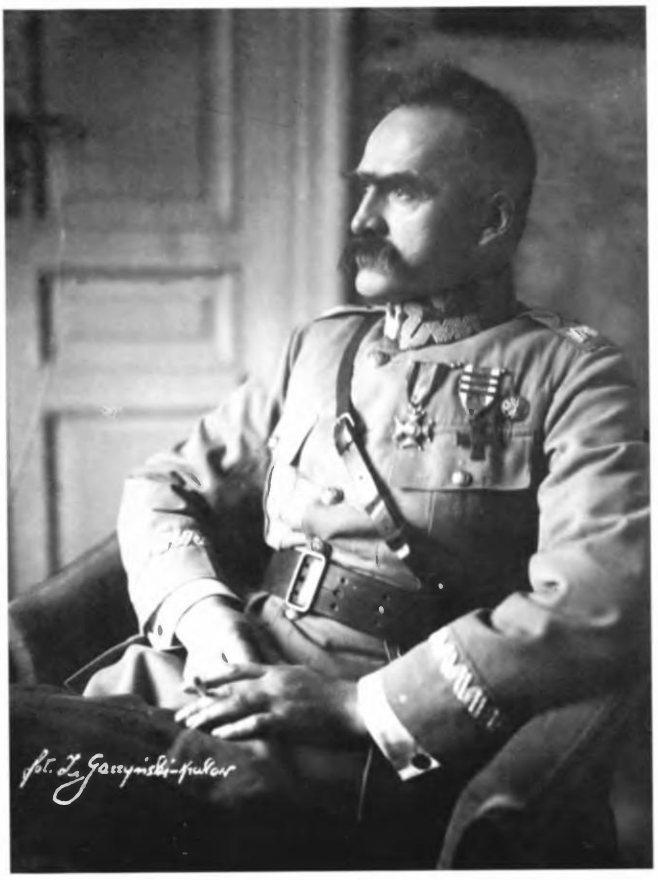

Ryc. 4. Józef Piłsudski (1867–1935), marszałek Polski, premier rządu. Ze zbiorów Archiwum Dokumentacji Mechanicznej w Warszawie

Fig. 4. Marshal Józef Piłsudski (1867–1935), Prime Minister. The Archives of Audio-Visual Records in Warsaw

Rzeczypospolitej Polskiej", nr 36 z 24 III 1928 r., poz. 346). Pod rozporządzeniem widnieją również podpisy ówczesnej Rady Ministrów z jej Prezesem marszałkiem Józefem Piłsudskim (Ryc. 4). Dwa tygodnie później, 2 kwietnia, wydane zostało rozporządzenie Rady Ministrów zatwierdzające Statut PMA („Monitor Polski", nr 129 z 6 VI 1928 r., poz. 216). W Statucie zostały określone bliżej zadania nowej instytucji państwowej:

1) gromadzenie, przechowywanie i udostępnianie materjałów archeologicznych;

2) konserwacja zabytków przedhistorycznych na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej;

3) praca badawcza w zakresie archeologji przedhistorycznej, a w szczególności prowadzenie systematycznych badań terenowych;

4) opracowywanie materjałów muzealnych i wogóle zagadnień archeologicznych, dotyczących przedewszystkim Polski lub mających związek z prehistorją Polski;

5) wydawanie prac naukowych i popularnych z zakresu archeologji przedhistorycznej tudzież sprawozdań rocznych z działalności Muzeum;

6) gromadzenie literatury archeologicznej;

7) współdziałanie w przedsięwzięciach naukowych i popularyzatorskich pokrewnych instytucyj w kraju i zagranicą;

8) szerzenie wiedzy z zakresu archeologji przedhistorycznej w społeczeństwie za pośrednictwem stałego działu wystawowego zbiorów oraz przez urządzanie pokazów i odczytów.

Statut dzielił PMA na cztery wydziały: starszej epoki kamiennej, młodszej epoki kamiennej, epok metalowych oraz konserwacji i badań zabytków w terenie. Ranga muzeum i jego pracowników była wysoka. Pierwszym dyrektorem został w marcu w 1929 roku organizator instytucji dr Roman Jakimowicz. Jednocześnie decyzją Ministerstwa WRiOP zakończyło działalność PGKZP. Część tworzących je konserwatorów stała się pracownikami PMA. Muzeum przejęło też od tomu X wydawanie „Wiadomości Archeologicznych", wznowionego przez PGKZP czasopisma, którego pierwszy tom ukazał się w 1873 roku nakładem warszawskiego prehistoryka Jana hr. Zawiszy (1822–1887). „Wiadomości Archeologiczne" jako organ PMA otwierał programowy artykuł dyrektora nowej instytucji, poświęcony ochronie zabytków archeologicznych (R. Jakimowicz 1929).

W czasach II Rzeczpospolitej

Od roku 1928 PMA było największą i najważniejszą instytucją archeologiczną II Rzeczpospolitej, o bardzo szerokim zakresie działań i uprawnień. Do najważniejszych należała ochrona zabytków archeologicznych na obszarze całego państwa. R. Jakimowicz (Ryc. 5) *(...) jako dyrektor PMA stał się jedną z czołowych*

Ryc. 5. Doc. dr hab. Roman Jakimowicz (1889–1951), organizator i dyrektor PMA w czasach II Rzeczypospolitej. Ze zbiorów PMA
Fig. 5. Ass. Prof. Roman Jakimowicz (1889–1951), Director of the State Archaeological Museum before the World War II. PMA Archives

postaci archeologii Polski międzywojennej (A. Abramowicz 1991, s. 116). W roku 1931 został członkiem Rady Stałej Międzynarodowego Kongresu Nauk Pre- i Protohistorycznych, który po raz pierwszy zebrał się w Londynie w 1932 roku (A. Abramowicz 1991, s. 133). Był autorem wybitnych prac poświęconych wczesnośredniowiecznym skarbom srebrnym i należał do pionierów archeologii wczesnośredniowiecznej w Polsce (R. Jakimowicz 1933a). W roku 1934 habilitował się na Uniwersytecie w Poznaniu (A. Abramowicz 1991, s. 124).

Wśród pracowników muzeum znajdowali się też inni uznani uczeni, jak kustosz Stefan Krukowski (por. D. Piotrowska 1992), wspominany do dzisiaj legendarny oryginał (Ryc. 6), najbarwniejsza postać w dziejach polskiej archeologii, ale przede wszystkim znakomity znawca starszej epoki kamienia – paleolitu, oraz doc. dr hab. Józef Żurowski (1892–1936), świetny badacz terenowy o wielkich zasługach dla poznania neolitu Małopolski (Ryc. 7). W PMA pracowali również młodzi dobrze zapowiadający się badacze, jak Jan Dylik (1905–1973) i Konrad Jażdżewski (1908–1985). Krukowski i Żurowski należą do wybitnych archeologów polskich minionego stulecia (A. Abramowicz 1991, s. 108–137; J. Lech, J. Partyka (red.) 1992; R. Schild 1998). Dylik i Jażdżewski zostali po wojnie członkami Polskiej Akademii Nauk, a dokonania ich do dziś cieszą się uznaniem w nauce międzynarodowej (A. Abramowicz 1991, s. 108–191; J. Lech 1998, s. 44–115).

Ryc. 6. Stefan Krukowski (1890–1982), kustosz PMA, kierujący Wydziałem Paleolitu, opiekun Rezerwatu w Krzemionkach Opatowskich. Fotografia z 1935 r. Ze zbiorów J. Lecha
Fig. 6. Stefan Krukowski (1890–1982), Keeper in the State Archaeological Museum, Head of the Palaeolithic Department, and supervisor of the archaeological reservation at Krzemionki Opatowskie. Photo from 1935, private archive of J. Lech

Ryc. 7. Dr Józef Żurowski (1892–1936), w latach 1920–1936 państwowy konserwator zabytków przedhistorycznych Małopolski Zachodniej. Ze zbiorów PMA
Fig. 7. Józef Żurowski PhD (1892–1936), Inspector of Ancient Monuments for Western Małopolska, 1920–1936. PMA Archives

Ryc. 8. Prudziszki, pow. Suwałki. Wykopaliska kurhanów z V–VI wieku n.e. Fot. R. Jakimowicz (?)
Fig. 8 Prudziszki, *woj*. Suwałki. Excavation of the barrows from 5–6th cent. AD. Photo R. Jakimowicz (?)

Warunki działalności muzeum były trudne. Prof. Konrad Jażdżewski (1995, s. 91), który rozpoczął pracę w PMA w 1931 roku, tak opisał je pod koniec życia w swoich wspomnieniach: *Przy ogromnym braku właściwych pomieszczeń w stolicy niedawno odrodzonego państwa trudno było o znalezienie właściwego gmachu dla nowopowstałego Państwowego Muzeum Archeologicznego. Zbiory, o których mowa, ulokowano tedy w budynku byłej „Podchorążówki", w bliskim sąsiedztwie Pałacu Łazienkowskiego, tuż nad pięknym stawem pałacowym i niedaleko ulicy Agrikoli. Ta szacowna budowla, z której wyruszyli w listopadzie 1830 r. podchorążowie, rozpoczynając powstanie, nie nadawała się do tego, by w niej mogło należycie funkcjonować muzeum, służące potrzebom archeologii pradziejowej w skali ogólnopolskiej. Było tam kilka sal, wysokich ok. 8–9 m i łączących z sobą w części tego budynku kondygnację parterową z I piętrem, a ponadto kilka pokoi i 2 szerokie korytarze na parterze, dające pomieszczenia kancelarii muzealnej, mieszkaniu dla dozorcy, bibliotece, gabinetowi dyrektorskiemu oraz pracowni konserwacyjnej. Znaczna część tego budynku służyła innym instytucjom. Ciasnota była tedy ogromna, a nad całością ciążyła aura prowizorium. W największej sali, mniej więcej jedną trzecią zajmowała olbrzymia sterta skrzyń z nie rozpakowanymi zabytkami (może tysiąc kilkaset skrzyń), tworząc piramidę aż pod wysoki sufit. Część tego pomieszczenia przegrodzona była w poprzek ścianą parometrowej wysokości z otwartych (z boku) skrzyń tworzących swoiste regały. Do tej przegrody skrzyniowej przylegał z drugiej strony rząd szaf wystawowych, wchodzących w skład drugiej ekspozycyjnej części sali. Między przejściem a partią okienną tejże sali gnieździło się przy biurkach i stolikach czworo asystentów muzealnych (mgr Zdzisław Durczewski, mój kolega z Poznania, mgr Józef Marciniak z Krakowa, p. mgr Helena Przybyłowiczowa z Warszawy oraz ja), kilka sił pomocniczych opłacanych z jakiegoś funduszu zapomogowego, a rekrutujących się z szeregów zbiedniałej a chyba bezrobotnej inteligencji.*

Wśród pierwszych prac terenowych nowej placówki, prowadzonych już w 1928 roku przez jej kierownika dr. R. Jakimowicza, znajdowały się wykopaliska kurhanów na prehistorycznym cmentarzysku we wsi Prudziszki pod Suwałkami (Ryc. 8), datowanym na schyłek

Ryc. 9. Krzemionki Opatowskie. Rok 1930 – widok pozostałości neolitycznego krajobrazu nakopalnianego. Między sylwetkami dwóch mężczyzn stojących na pierścieniowatej warpi przyszybowej zagłębienie dużego szybu. Fot. T. Rekwirowicz
Fig. 9. Krzemionki Opatowskie. 1930 – view of the rest of the Neolithic landscape above the mine. Hollow of a big shaft can be seen between two men standing on the ring-form dump. Photo T. Rekwirowicz

Ryc. 10. Krzemionki Opatowskie. Wiosna 1930 roku – badania szybu i wyrobisk podziemnych przez S. Krukowskiego. Fot. T. Rekwirowicz
Fig. 10. Krzemionki Opatowskie. Spring 1930 – a shaft and underground galleries explored by S. Krukowski. Photo T. Rekwirowicz

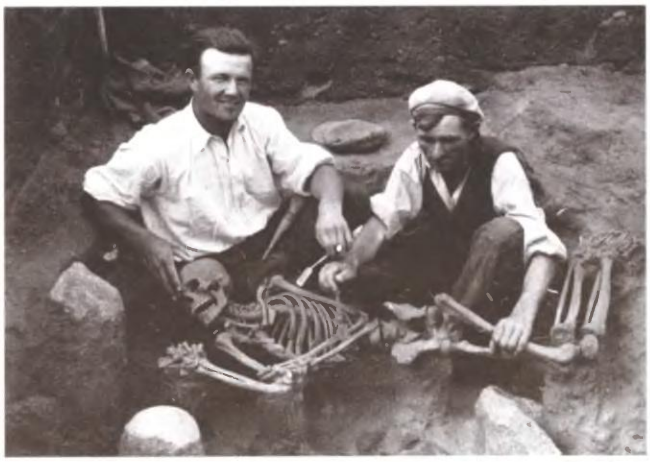

Ryc. 11. Brześć Kujawski, pow. Włocławek, stan. 4. Badania w latach 1934–1938. Neolityczny grób XXXVI w jamie 325 w trakcie eksploracji. Z lewej strony laborant PMA Stanisław Madajski (1908–1998). Fot. K. Jażdżewski
Fig. 11. Brześć Kujawski, distr. Włocławek, site 4. Excavations in 1934–1938. Neolithic grave XXXVI in the pit 325, during exploration. To the left: museum's technician S. Madajski (1908–1998). Photo K. Jażdżewski

okresu wpływów rzymskich i początek okresu wędrówek ludów. Do największych osiągnięć PMA w okresie międzywojennym należały ochrona i badania neolitycznej kopalni krzemienia w Krzemionkach Opatowskich (Ryc. 9) – najwyższej klasy zabytku prehistorycznego w Europie Środkowej, prowadzone od chwili powstania muzeum przez S. Krukowskiego (Ryc. 10), przy wsparciu R. Jakimowicza. PMA we współpracy z Polskim Towarzystwem Prehistorycznym doprowadziło do wykupienia z rąk włościan części działek zlokalizowanych na gruntach wsi Krzemionki, dając tym początek dzisiejszemu rezerwatowi (W. Borkowski 1992; J. Lech 1999, s. 64).

Do sukcesów Muzeum w okresie międzywojennym należą badania pozostałości osadnictwa paleolitycznego na stanowisku III w Piekarach, pow. krakowski[1], osadnictwa neolitycznego (osady i cmentarzyska) w Złotej, pow. sandomierski i w Brześciu Kujawskim, pow. włocławski (Ryc. 11), badania neolitycznych grobowców kujawskich w Wietrzychowicach, pow. kolski (Ryc. 12 i 13), wykopaliska na cmentarzysku ciałopalnym z okresu przedrzymskiego w podwarszawskim Wilanowie, cmentarzysku z okresu wpływów rzymskich w Spicymierzu, pow. turecki, cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Sandomierzu i grodzisku litewskim z XIII i XIV wieku na Starym Zamku w Grodnie. W zbiorach PMA znalazło się efektowne wyposażenie grobów dwóch arystokratów plemiennych z okresu wpływów rzymskich, pozyskane podczas ważnych badań w Łęgu Piekarskim, pow. turecki (Ryc. 14). Muzeum podjęło również inwentaryzację i weryfikację grodzisk, głównie z obszaru Mazowsza. Mimo ciężkich warunków lokalowych, w 1931 roku otwarta została pierwsza stała wystawa zbiorów, którą do wybuchu wojny zwiedziło 16 tysięcy osób (Ryc. 15). Stworzona od podstaw biblioteka fachowa PMA liczyła w 1939 roku 6000 pozycji.

[1] Ponieważ praca ta dotyczy historii nauki, przynależność administracyjną wymienianych miejscowości (stanowisk archeologicznych) podaję według stanu obowiązującego w okresie, o którym mowa w danej części artykułu.

Ryc. 12. Wietrzychowice, pow. Koło. Neolityczny grobowiec kultury pucharów lejkowatych w trakcie eksploracji. Ze zbiorów PMA
Fig. 12. Wietrzychowice, distr. Koło. Neolithic long barrow of the Funnel Beaker Culture, during exploration. PMA Archives

Ryc. 13. Wietrzychowice, pow. Koło. Neolityczny grobowiec III kultury pucharów lejkowatych po zdjęciu nasypu (fragment). Ze zbiorów PMA
Fig. 13. Wietrzychowice, distr. Koło. Neolithic long barrow III of the Funnel Beaker Culture after removing of the mound. PMA Archives

Ryc. 14. Łęg Piekarski, pow. Turek. Wyposażenie grobu arystokraty plemiennego z okresu wpływów rzymskich – tzw. grobu książęcego. Fot. Studio AR
Fig. 14. Łęg Piekarski, distr. Turek. Equipment of noble-man grave, so-called princely grave, from the Roman Period. Photo Studio AR

Ryc. 15. Państwowe Muzeum Archeologiczne. Fragment pierwszej wystawy otwartej w 1931 r. w lokalu dawnej Podchorążówki. Witryna przyścienna 13: *Epoka bronzowa. Kultura łużycka*. Ze zbiorów PMA
Fig. 15. State Archaeological Museum. A part of the first exhibition from 1931, in the building of the former Cadet School. Case no. 13: Bronze Age. Lusatian culture. PMA Archives

PMA jako instytucja państwowa związane było przez większość swej historii z realizacją badań służących prestiżowi państwa i ideologii państwowej. Wpływ jej widać w niektórych artykułach i referatach dyrektora Muzeum. Najbardziej charakterystyczną pracą R. Jakimowicza jest tu obszerny artykuł poświęcony kijowskiej wyprawie Bolesława Chrobrego (R. Jakimowicz 1933b).

Dorobek naukowy PMA w okresie II Rzeczpospolitej jest znaczący. Jednym z czołowych osiągnięć tego okresu jest „Prehistoria ziem polskich", przygotowana pod auspicjami Polskiej Akademii Umiejętności (J. Lech 1998, s. 55). Obok Józefa Kostrzewskiego (1885–1969), profesora Uniwersytetu Poznańskiego i inicjatora dzieła, dwaj pozostali jej autorzy to Stefan Krukowski i Roman Jakimowicz z PMA (S. Krukowski, J. Kostrzewski, R. Jakimowicz 1948). Innym wybitnym osiągnięciem są „Krzemionki Opatowskie", synteza problemowa pióra Krukowskiego (1939), podsumowująca wyniki badań i zabiegów konserwatorskich PMA, zmierzających do ochrony tego znakomitego obiektu prehistorycznej kultury (A. Abramowicz 1991, s. 137; J. Lech 1998, s. 55). Na tle ówczesnej europejskiej literatury archeologicznej, poświęconej prehistorycznemu górnictwu książka Krukowskiego wyróżnia się *(...) nader korzystnie znakomitym rozumieniem omawianych źródeł, wyjątkowo trafnym*

dostosowaniem problemów badawczych do analizowanego stanowiska oraz wszechstronnością i kompleksowością ujęcia, a sam *(...) Stefan Krukowski jest jedną z najwybitniejszych postaci w historii badań pradziejowego górnictwa krzemienia w Europie* (J. Lech 1992, s. 149, 153). Znakomitym dziełem była też rozprawa doktorska K. Jażdżewskiego (1936) poświęcona kulturze pucharów lejkowatych, którą przygotował pod kierownictwem naukowym prof. J. Kostrzewskiego jako zatrudniony w PMA asystent, i obronił na Uniwersytecie w Poznaniu w 1935 roku. Przez wiele lat książka ta stanowiła podstawę do badań tej ważnej kultury archeologicznej Europy Środkowej z młodszej epoki kamienia. Do dzisiaj ceniona jest również publikacja wyników wspomnianych prac wykopaliskowych Jażdżewskiego (1938) w Brześciu Kujawskim. Na początku 1939 roku stała się ona podstawą przewodu habilitacyjnego młodego badacza (K. Jażdżewski 1995, s. 131).

Okres wojny i okupacji

Po zajęciu Warszawy przez wojska niemieckie PMA stało się jedną z wielu instytucji, które objęła antypolska polityka okupacyjna III Rzeszy. 9 listopada 1939 roku zjawiło się w Muzeum trzech archeologów nazistowskich – oficerów SS – dr Ernst Petersen (1905–1944), profesor uniwersytetu w Rostocku, dr Hans Schleif (1902–1945) – profesor uniwersytetu w Berlinie, wcześniej kierownik niemieckich prac archeologicznych w greckiej Olimpii i Günter Thaeringen (1913– ?) – w tym czasie prawdopodobnie jeszcze student prehistorii i historii germańskiej w Berlinie (J. E. Kaczmarek 1996, s. 343). Następnego dnia rozpoczęli oni systematyczną konfiskatę części zbiorów, interesujących z punktu widzenia III Rzeszy; działali najpewniej z ramienia *Haupttreuhandstelle Ost, Denkmalschutzkommando*. Sięgnijmy raz jeszcze do wspomnień prof. K. Jażdżewskiego (1995, s. 141): *(...) dowiedziałem się* [od Petersena, uwaga D.P.], *że mnie i całemu personelowi muzealnemu zabroniony jest od tej pory wstęp do Muzeum i że naruszanie tego zakazu grozi śmiercią. Rabowanie zbiorów archeologicznych rozpoczęte we wzmiankowanym dniu i w dniu następnym, tj. 11 listopada 1939 r., trwało mniej więcej do połowy grudnia 1939 r. Z opowiadań woźnego, mającego wstęp do swego mieszkania przy wejściu do gmachu, dowiedziałem się, że do tej roboty spędzono gromadkę kilku- czy też kilkunastoosobową Żydów warszawskich, których Petersen popędzał do pracy wystrzałami z rewolweru na postrach. Prawdziwość tej relacji potwierdziło kilka łusek od naboi rewolwerowych znalezionych przeze mnie w salach muzealnych w kilka miesięcy później. Plądrowanie zabytków muzealnych dokonywane pod „egidą" imć profesora Ernsta Petersena miało cechy swoiste: było selektywne. A więc wywieziono przede wszystkim wszelkie osiągalne „cymelia", tzn. przedmioty o walorze szczególnym ze względu na swą unikatowość, rzadkość lub cenność pod względem naukowym lub materialnym. Ponadto preferowano obiekty, które w mniemaniu Petersena i jego „komilitona" wiązały się w jakiś sposób z „Indogermanami", „Pragermanami" i „Germanami".*

Konfiskata ta, tak jak inne podobne dokonywane w Warszawie przez okupanta, wyprzedziła zarządzenie w tej sprawie wydane w Berlinie 16 grudnia 1939 roku przez Reichsfürera SS Himmlera jako Komisarza Rzeszy dla Umacniania Niemczyzny. Była ona jaskrawym pogwałceniem konwencji haskiej (W. Bartoszewski 1970, s. 414–416, 467). Grupa Petersena nakazała także zniszczenie kilkuset wydrukowanych, ale jeszcze nie oprawionych egzemplarzy XVI tomu „Wiadomości Archeologicznych", dedykowanych prof. J. Kostrzewskiemu, pozostawiając kilkadziesiąt z nich do późniejszego wykorzystania przez Niemców w celach naukowych i propagandowych. Doc. Jakimowicz został formalnie usunięty ze stanowiska dyrektora, a na kierownika-opiekuna wówczas już *Staatliches Archäologisches Museum* władze niemieckie, wyznaczyły z dniem 21 lutego 1940 roku dr. hab. Konrada Jażdżewskiego, dotychczasowego asystenta PMA.

Dobra znajomość niemczyzny i mentalności urzędników niemieckich pozwoliła K. Jażdżewskiemu na zwiększenie z czasem obsady personalnej Muzeum z dwóch osób w lutym 1940 roku, do pięciu w 1941 i do około dwudziestu w 1944. Obok niektórych przedwojennych pracowników PMA – między innymi mgr. Kazimierza Salewicza (1907–1993) i przez krótki czas kustosza Stefana Krukowskiego, zatrudnienie w Muzeum znaleźli: zoolog, były rektor Uniwersytetu Poznańskiego prof. Edward Lubicz-Niezabitowski (1875–1946) i antropolog dr Ireneusz Michalski (1908–1965), dr Zofia Podkowińska (1894–1973) z Zakładu Archeologii Przedhistorycznej Uniwersytetu Warszawskiego i Ludwik Sawicki (1893–1972). Zadania *Staatliches Archäologisches Museum* zgodnie z polityką III Rzeszy wobec okupowanej Polski zostały sprowadzone do prac porządkowych, zabezpieczania zbiorów i zabytków archeologicznych w terenie, w tym do przeprowadzania badań ratowniczych na terenie Generalnego Gubernatorstwa oraz różnych prac dokumentacyjnych. Wśród obiektów zabezpieczanych w czasie wojny znajdowała się kopalnia w Krzemionkach Opatowskich (L. Sawicki 1948b, s. 122; K. Jażdżewski 1995, s. 156). Wszelka działalność *stricte* naukowa pracowników muzeum była zakazana.

We wrześniu 1940 r. władze okupacyjne przeniosły Muzeum z budynku dawnej Szkoły Podchorążych, w przeznaczonym teraz tylko dla Niemców Parku Łazienkowskim, do gmachu Muzeum Narodowego[2]. Do najważniejszych wydarzeń w okupacyjnych dziejach PMA należy przewiezienie do jego pomieszczeń bogatych zbiorów Muzeum Archeologicznego im. Er. Majewskiego, należących do Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, co nastąpiło w kwietniu i maju 1941 r. Decyzja ta

[2] Na podstawie fragmentów opracowania dokumentarnego o planowym niszczeniu kultury polskiej, przygotowanego w okresie od sierpnia 1941 do lutego 1942 roku przez konspiracyjny zespół uczonych i specjalistów, opublikowanego w 1945 roku w Londynie w książce „The Nazi Kultur in Poland" (według W. Bartoszewski 1970, s. 472).

spowodowana została zagrożeniem zbiorów Majewskiego w uszkodzonym przez bombę w czasie oblężenia Warszawy i pozbawionym należytej opieki Pałacu Staszica. W ten sposób w warunkach okupacyjnych nastąpiło połączenie dwóch warszawskich muzeów archeologicznych, usankcjonowane ostatecznie przez rzeczywistość powojenną (K. Jażdżewski 1995, s. 151–153).

W Powstaniu Warszawskim zginął, zabrany z mieszkania i rozstrzelany 5 sierpnia, dr Zdzisław Durczewski (1904–1944), asystent PMA. Zamordowany został również mgr Romuald Falkowski (1911–1944), pracownik Muzeum w okresie okupacji. Po Powstaniu, a przed wyzwoleniem, pracownicy PMA uczestniczyli w znanej akcji ratowania zabytków kultury, zorganizowanej przez prof. Stanisława Lorentza (L. Sawicki 1948a, s. 26–29; W. Borowy 1970, s. 186; K. Jażdżewski 1995, s. 181–188). Straty PMA po zakończeniu działań wojennych wynosiły około 50% zabytków, 70–90% mebli oraz pomocy technicznych i naukowych, całość biblioteki, archiwum i zbiorów fotograficznych. Tylko część tych zbiorów i sprzętów udało się później odzyskać. Do dorobku muzeum z lat wojny zaliczyć można, w pewnym przynajmniej stopniu, „Atlas do pradziejów Słowian", opracowany w tym okresie nielegalnie przez K. Jażdżewskiego, a wydany po wojnie w wersjach językowych polskiej i angielskiej (1948a,b; 1949a,b), po przeniesieniu się uczonego do Łodzi. Do dorobku tego należy również wszystko to, co z pożogi wojennej zdołano uratować.

Ryc. 16. Ludwik Sawicki (1893–1972), dyrektor PMA w latach 1945–1949. Ze zbiorów PMA

Fig. 16. Ludwik Sawicki (1893–1972), Director of the State Archaeological Museum, 1945–1949. PMA Archives

Lata powojennej odbudowy

Warszawa po II wojnie światowej to miasto ruin. Doc. dr hab. R. Jakimowicz nie powrócił na stanowisko dyrektora PMA. Osiadł w Toruniu, gdzie od 1946 r. organizował Katedrę Prehistorii nowopowstałego uniwersytetu (J. Chudziakowa 2002, s. 67). Warszawę musiał opuścić także dr hab. K. Jażdżewski (1995, s. 190–191). PMA wznowiło działalność na początku 1945 roku. W nowej rzeczywistości politycznej dyrektorem został Ludwik Sawicki (Ryc. 16), prehistoryk i geolog, badacz paleolitu, sympatyk ZSRR, o poglądach lewicowych od czasów II Rzeczpospolitej. Jego zastępcą był przejściowo prof. W. Antoniewicz (1893–1973), formalny dyrektor Muzeum Archeologicznego im. Er. Majewskiego, jednocześnie kierownik Zakładu Archeologii Przedhistorycznej Uniwersytetu Warszawskiego, przedwojenny rektor tej uczelni. Wydziałem Konserwacji i Badań Terenowych kierował doświadczony konserwator PGKZP, Michał Drewko (1887–1964). Pracę w muzeum kontynuowała dr Z. Podkowińska i podjęły dr Krystyna Musianowicz (1908–1998), dr Wanda Sarnowska (1911–1989) oraz dr Janina Rosen-Przeworska (1905–1991), które tak jak Podkowińska doktoryzowały się przed wojną u prof. W. Antoniewicza. Współpraca PMA z uniwersyteckim Zakładem Profesora była w tym okresie ścisła (J. Gurba 1999, s. 154).

Lata 1945–1947 to w dziejach Muzeum okres usuwania skutków wojennej dewastacji zbiorów i sprzętu, żmudnych i szeroko zakrojonych starań o rewindykację tego, co zostało przez Niemców wywiezione, odbudowy struktury organizacyjnej i starań o nową siedzibę (L. Sawicki 1948a, s. 30–40).

Wkrótce po wyzwoleniu PMA wzięło udział w organizacji wystawy „Warszawa oskarża", zorganizowanej przez Muzeum Narodowe w okresie od 3 maja do jesieni 1945 roku. Wystawa cieszyła się ogromną popularnością, a w czasie pobytu w stolicy zwiedził ją także gen. Dwight Eisenhower. W 1946 roku podjęto pierwsze po wojnie badania wykopaliskowe, między innymi cmentarzysk ciałopalnych z wczesnej epoki żelaza na terenie warszawskiego Grochowa. Wznowiono opiekę konserwatorską nad rezerwatem w Krzemionkach Opatowskich (Ryc. 17 i 18). Rok później Z. Podkowińska (1950, s. 96) rozpoczęła wieloletnie badania wykopaliskowe osady neolitycznych górników na Górze Gawroniec w Ćmielowie, związanych z eksploatacją kopalni w Krzemionkach (L. Sawicki 1948b, s. 121–129; J. Lech 1999, s. 65–67).

Od października 1945 roku mgr Jerzy Antoniewicz (1919–1970) zabezpieczał z ramienia PMA zbiory archeologiczne na terenie byłych Prus Wschodnich, a wówczas województw olsztyńskiego i częściowo gdańskiego. Zajmował się on tematyką historii badań tego obszaru i archeologią szeroko rozumianej epoki żelaza. W latach pięćdziesiątych z Jerzym Antoniewiczem współpracowali Jerzy Okulicz i Marian Kaczyński, tworząc podwaliny pod ważny kierunek badań dzisiejszego Muzeum.

Ryc. 17. Krzemionki Opatowskie. Tzw. szyb III z badań S. Krukowskiego. Wejście do chodnika w południowo-zachodniej ścianie szybu (stan z 10 X 1948 r.). Fot. M. Drewko

Fig. 17. Krzemionki Opatowskie. So-called shaft III, explored by S. Krukowski. Entrance to the gallery in the north-west wall of the shaft, 1948. Photo M. Drewko

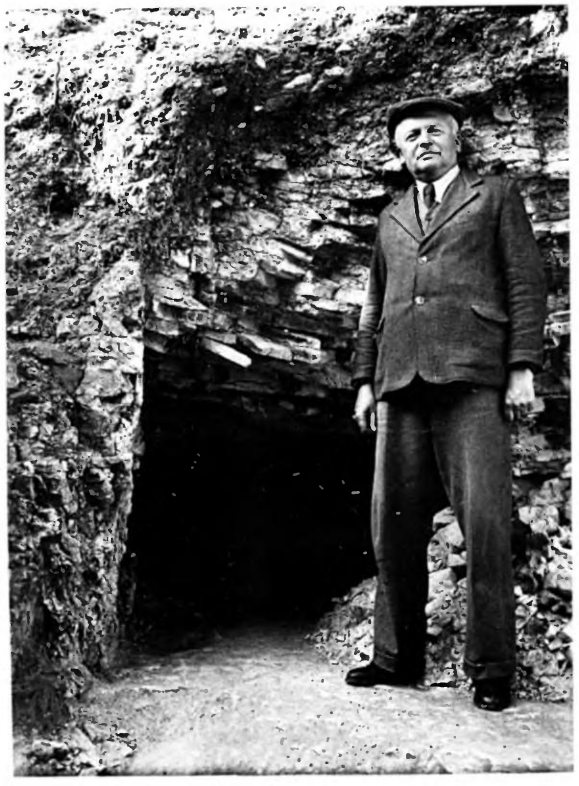

Ryc. 18. Krzemionki Opatowskie. Michał Drewko (1887–1964) w dniu 21 X 1948 r. o godz. 12^{45} na dnie szybu nr 1 badanego przed wojną przez S. Krukowskiego. Fot. K. Kuc

Fig. 18. Krzemionki Opatowskie. Michał Drewko (1887–1964) on 21st October 1948 at 12.45 at the bottom of the shaft 1, explored before the World War II by S. Krukowski. Photo K. Kuc

W końcu roku 1945 personel PMA liczył 18 pracowników, a w 1947 roku już dwukrotnie więcej, w tym 12 pracowników naukowych. W roku 1948 ukazała się reedycja XVI tomu „Wiadomości Archeologicznych", zniszczonego w 1939 roku. Dyr. Sawicki rozpoczął badania ważnego stanowiska paleolitycznego w Krakowie Zwierzyńcu oraz zainicjował wydawanie nowego czasopisma zatytułowanego „Sprawozdania P.M.A." Treść pierwszego tomu zapowiadała nadciągający okres dominacji stalinowskiego marksizmu-leninizmu, kultu jednostki i ideologii walki klas (A. Abramowicz 1991, s. 146–155; J. Lech 1998, s. 84–94). Do roku 1949 PMA pełniło nadal funkcje z zakresu konserwatorstwa archeologicznego na terenie całego kraju, ale z zadań tych wywiązywać się było coraz trudniej, wobec dużego braku archeologów i powstawania na uniwersytetach nowych katedr archeologicznych, potrzebujących fachowych kadr (J. Wysocki 1998, s. 439–445; W. Filipowiak 1999, s. 148; J. Gurba 1999, s. 154–155).

W kręgu badań Tysiąclecia Państwa Polskiego

3 kwietnia 1949 roku Minister Kultury i Sztuki wydał zarządzenie, powołujące do życia Kierownictwo Badań nad Początkami Państwa Polskiego. Tworzyli je profesorowie Aleksander Gieysztor i Kazimierz Majewski oraz dr Zdzisław Rajewski, który w 1955 roku także otrzymał tytuł profesora. Powołanie Kierownictwa *(...) nie było zapoczątkowaniem tych prac, lecz raczej ujęciem już zaczętych bądź planowanych w spójne ramy organizacyjne. Dotyczyło to zarówno badań wykopaliskowych, jak również podejmowanych prac w ramach innych dyscyplin historycznych, mieszczących się w szeroko pojętej problematyce początków państwa polskiego* (Z. Kurnatowska 1999, s. 159–160). Decyzja ministerstwa zapaliła zielone światło przed tym programem, a w scentralizowanym państwie zapewniła także odpowiednie wsparcie organizacyjne i finansowe. Dopiero teraz rozpoczynała się realizacja zakrojonego na bardzo szeroką, ogólnopolską, skalę programu badań nad Tysiącleciem Państwa Polskiego, największego przedsięwzięcia badawczego w dziejach polskiej humanistyki (J. Lech 1998, s. 65–78; B. Noszczak 2002, s. 29–64).

W konsekwencji tych ważkich decyzji odszedł z PMA L. Sawicki. Do nowych zadań potrzebny był inny dyrektor. Z dniem 1 lipca 1949 roku Minister Kultury powołał na to stanowisko dr. Zdzisława Rajewskiego, znakomitego organizatora, aktualnego kierownika badań w Biskupinie oraz wicedyrektora Instytutu Badań Starożytności Słowiańskich Uniwersytetu Poznańskiego. Obok doświadczeń w zakresie archeologii polowej i kierowania największymi pracami wykopaliskowymi w Polsce (Biskupin), istotnym argumentem był zapewne doktorat, który nowy dyrektor uzyskał w 1936 roku z zakresu archeologii wczesnego średniowiecza (D. Piotrowska 2000, s. 19–29). Odchodzący dyrektor – L. Sawicki, ceniony specjalista w swojej dziedzinie, był badaczem-samoukiem.

Ryc. 19. Bródno Stare, pow. Warszawa, stan. 1 – grodzisko „Zagórki". Rok 1950. Badania wykopaliskowe wczesnośredniowiecznego grodziska w programie badań Tysiąclecia Państwa Polskiego. Wizytacja dr Z. Rajewskiego. Fot. T. Biniewski

Fig. 19. Bródno Stare, distr. Warsaw, site 1 – stronghold Zagórki. 1950, archaeological excavation of the medieval stronghold, a part of the research programme Thousand Years of the Polish State. Inspection of Z. Rajewski PhD. Photo T. Biniewski

Ryc. 20. Cieszyn, stan. „Góra Zamkowa". Fragment wykopu z pozostałościami drewnianych konstrukcji wczesnośredniowiecznych. Ze zbiorów PMA

Fig. 20. Cieszyn, site Góra Zamkowa. A part of the trench with relics of medieval wooden construction. PMA Archives

PMA pod dyrekcją Z. Rajewskiego spełniało rolę głównej – w skali kraju – instytucji archeologicznej związanej z badaniami nad początkami państwa polskiego, do czasu rozpoczęcia w roku 1954 działalności przez Instytut Historii Kultury Materialnej (IHKM), placówki powołanej dwa lata wcześniej Polskiej Akademii Nauk (PAN). Nowy dyrektor od razu przystąpił do organizacji wykopalisk PMA w ramach tego programu. Objęto nimi m.in. grodzisko z Bródna Starego pod Warszawą (Ryc. 19), grodzisko w niedalekim Błoniu, Górę Zamkową w Cieszynie (Ryc. 20) i wczesnośredniowieczny Drohiczyn. Publikacje wyników tych badań udostępniano w powołanym w tym celu nowym wydawnictwie seryjnym PMA, zatytułowanym „Materiały Wczesnośredniowieczne". Jego 6 tomów ukazało się w latach 1949–1969.

Koncentrując się na priorytetowych zadaniach, związanych z programem milenijnym, nowy dyrektor wyprowadził obowiązki konserwatorstwa archeologicznego z PMA. W porozumieniu z Naczelną Dyrekcją Muzeów i Ochrony Zabytków w Ministerstwie Kultury i Sztuki osiągnął utworzenie w Ministerstwie Wydziału Zabytków Archeologicznych i Etnograficznych, który w 1950 roku objął inż. arch. Tadeusz R. Żurowski (1908–1985). Dotychczasowi delegaci PMA, zajmujący się konserwatorstwem archeologicznym, zostali przeniesieni do wojewódzkich Urzędów Konserwatorskich (M. Konopka 1999, s. 29; J. Wysocki 1999, s. 45; J. Gurba 1999, s. 155). Poważnym problemem konserwatorskim była ochrona Krzemionek Opatowskich. Jego rozwiązanie dr Z. Rajewski widział w utworzeniu w Krzemionkach stacji naukowej PMA, której prowadzenie chciał powierzyć S. Krukowskiemu. Gdy okazało się, że realizacja tych zamierzeń nie jest możliwa, PMA zrezygnowało z dniem 1 stycznia 1953 roku z Krzemionek (T. Żurowski 1960, s. 256). Rezerwat na 15 lat znalazł się bezpośrednio pod opieką Ministerstwa Kultury i Sztuki, z ramienia którego zajmował się nim inż. arch. Tadeusz R. Żurowski (Z. Rajewski 1971, s. 23–24; J. Lech 1999, s. 67).

Dyr. Rajewski wniósł Państwowemu Muzeum Archeologicznemu „w wianie" najsłynniejsze polskie stanowisko archeologiczne w Biskupinie, pow. żniński (Ryc. 21), badane dotąd przez poznańskie instytucje archeologiczne (Z. Rajewski 1968, s. 263; D. Piotrowska 1998; W. Piotrowski 1998). W rozpoczynającym się właśnie w nauce okresie dominacji metodologii materializmu historycznego badania w Biskupinie przybrały charakter mikroregionalny i zostały ukierunkowane na dokumentowanie i wyjaśnianie *ciągłości procesu historycznego Polski starożytnej* (Z. Rajewski 1953, s. 272).

Prasłowiańskość Biskupina była wówczas dla polskich archeologów i społeczeństwa oczywista. Nie na niej

Ryc. 21. Biskupin, pow. Żnin. Widok z lotu ptaka na rezerwat archeologiczny. Fot. T. Biniewski

Fig. 21. Biskupin, distr. Żnin. Bird-eye view of the archaeological reservation. Photo T. Biniewski

też koncentrowała się uwaga uczonych. Badania biskupińskie dawały wyjątkową w skali Polski możliwość demonstrowania założeń teorii materializmu historycznego na podstawie źródeł archeologicznych. Obok biskupińskiej osady obronnej kultury łużyckiej równie ważne w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych były badania „wczesnofeudalnego grodu" z początków średniowiecza, prowadzone na półwyspie Jeziora Biskupińskiego w ramach programu milenijnego. W tym okresie i w następnych latach Z. Rajewski uczynił bardzo wiele dla popularyzacji wykopalisk biskupińskich w społeczeństwie (Z. Rajewski 1958; 1970; 1972a; D. Piotrowska 1998, s. 272–275; 2000).

W pierwszej połowie lat pięćdziesiątych PMA odgrywało istotną rolę w procesie kształcenia studentów z pokolenia, które stworzyło współczesną archeologię w naszym kraju. Wpływ stalinowskiej wersji marksizmu zaznaczył się wówczas nową koncepcją studiów archeologii. Łączyła ona prehistorię z etnografią i niektórymi dziedzinami badań historycznych. Pod wpływem wzorców płynących z ZSRR ustanowiono na uniwersytetach, w latach 1950–1955, studia historii kultury materialnej (hkm). Z programem studiów hkm związane były Archeologiczne Obozy Szkoleniowe w Biskupinie. Pod kierunkiem Z. Rajewskiego i licznych instruktorów zapoznawano studentów praktycznie z metodą i techniką terenowych badań archeologicznych, archeologią doświadczalną, z metodologią marksistowską, metodami analiz laboratoryjnych i „socjalistyczną dyscypliną pracy". Przez obozy

Ryc. 22. Biskupin, pow. Żnin. Pamiątkowa fotografia uczestników Archeologicznego Obozu Szkoleniowego we wrześniu 1951 r. W pobliżu środka, od prawej strony, stoi dr Z. Rajewski (w swetrze), po lewej, w marynarce i okularach inż. arch. T. R. Żurowski. Ze zbiorów PMA

Fig. 22. Biskupin, distr. Żnin. Photo of the Archaeological Training Camp participants in September 1951. Z. Rajewski PhD (in a jumper), near centre, to the left eng. T. R. Żurowski (in a jacket and with glasses). PMA Archives

Ryc. 23. Siedziba PMA przy ul. Chocimskiej 18, na Mokotowie. Ze zbiorów PMA
Fig. 23. A venue of the State Archaeological Museum at the 18 Chocimska Street. PMA Archives

Ryc. 24. Przewodniczący Rady Państwa PRL Aleksander Zawadzki (1899–1964) z dyr. Z. Rajewskim w magazynach PMA w Arsenale. Ze zbiorów PMA
Fig. 24. Aleksander Zawadzki (1899–1964), the Chairman of the State Council of the Polish People's Republic, and Director Z. Rajewski in the museum's store. PMA Archives

biskupińskie przewinęło się wielu studentów archeologii, wśród nich późniejsze znakomitości naukowe. W roku 1951 w obozie uczestniczyło 110 studentów hkm z uniwersytetów w Warszawie, Poznaniu i Krakowie (Ryc. 22). Dla studentów Z. Rajewski opracował pierwszy podręcznik muzealnictwa archeologicznego. W PMA powstał też w większej części pierwszy podręcznik archeologii Polski napisany z pozycji materializmu historycznego (Z. Rajewski 1955; A. Gardawski, J. Gąssowski, Z. Rajewski 1957; por. J. Lech 1998, s. 62–63, 79, 85–91; D. Piotrowska 2000, s. 26–29).

PMA znajdowało się po wojnie w bardzo ciężkiej sytuacji lokalowej, zajmując nadal część pomieszczeń Muzeum Narodowego. Czyniono starania o uzyskanie nowego, odpowiedniego gmachu (Z. Rajewski 1968, s. 262–263). W roku 1950 muzeum otrzymało, jako siedzibę przejściową, dalece niewystarczający budynek przy ul. Chocimskiej (Ryc. 23). Tymczasem w ramach obchodów milenijnych do naczelnych zadań PMA należeć miało przygotowanie wielkiej wystawy obrazującej powstawanie państwa polskiego. W połowie lat

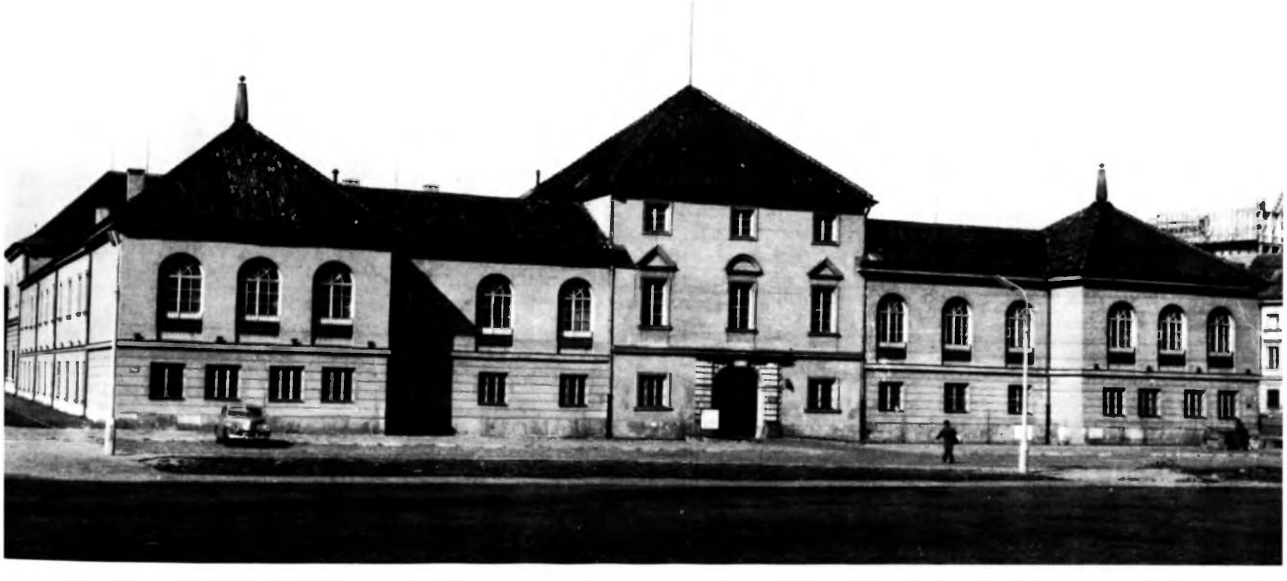

Ryc. 25. Arsenał warszawski – nowa siedziba Państwowego Muzeum Archeologicznego. Fotografia z końca lat pięćdziesiątych. Ze zbiorów PMA
Fig. 25. The Arsenal in Warsaw – a new venue of the State Archaeological Museum, late 1950-ties. PMA Archives

pięćdziesiątych uniemożliwiał to nadal brak odpowiedniego lokalu. Pojawiła się wówczas nadzieja na uzyskanie zabytkowego gmachu warszawskiego Arsenału, w którym PMA zajmowało już część pomieszczeń. Kubatura budynków Arsenału, wynosząca około 40 000 m^3 umożliwiała realizację wystawy milenijnej oraz stwarzała dobre perspektywy rozwojowe PMA. Pełna determinacji postawa prof. Z. Rajewskiego i silne wsparcie tych starań ze strony IHKM PAN, w osobach dyrektorów profesorów Kazimierza Majewskiego i Witolda Hensla, a następnie uzyskanie poparcia Przewodniczącego Rady Państwa PRL Aleksandra Zawadzkiego (Ryc. 24), doprowadziły do objęcia przez PMA całego gmachu w październiku 1958 roku (Ryc. 25).

Otrzymanie Arsenału pozwoliło na przygotowanie pierwszej dużej wystawy w historii PMA, zatytułowanej „Początki Państwa Polskiego", jednego z najważniejszych wydarzeń w całości obchodów Milenium. W opracowaniu wystawy uczestniczyli profesorowie A. Gieysztor, W. Hensel i Z. Rajewski oraz plejada młodych naukowców, dzisiaj wybitnych uczonych. Wystawa była gotowa w czerwcu roku 1960. Zajęła oba piętra wystawowe Muzeum. Otwarcia jej dokonał Aleksander Zawadzki w towarzystwie najwybitniejszych osobistości świata nauki i kultury (Ryc. 26). Dorobek PMA w okresie milenijnym to jeszcze dwie wystawy będące wydarzeniami kulturalnymi w stolicy i w Polsce. W 1965 roku w murach Arsenału eksponowano wystawę „Kultura Słowian we wczesnym średniowieczu", zorganizowaną z okazji I Kongresu powołanej w Warszawie Międzynarodowej

Ryc. 26. Uroczyste otwarcie wystawy „Początki Państwa Polskiego" w gmachu Arsenału. Przy makiecie stoją od prawej: prof. dr Z. Rajewski – udzielający objaśnień, prof. dr hab. Tadeusz Kotarbiński – prezes PAN, Aleksander Zawadzki – Przewodniczący Rady Państwa PRL, prof. dr hab. Witold Hensel – dyrektor IHKM PAN, prof. dr hab. Henryk Jabłoński – Sekretarz Wydziału I Nauk Społecznych PAN, prof. dr hab. Kazimierz Majewski – członek rzecz. PAN. Fot. T. Biniewski

Fig. 26. Ceremonial opening of the exhibition "The Dawn of Polish Statehood" in Arsenal. By the model stand: from the right Prof. Z . Rajewski, Prof. T. Kotarbiński – President of the Polish Academy of Science, A. Zawadzki, Chairman of the State Council, Prof. W. Hensel – Director of the Institute of Material Culture History, Prof. H. Jabłoński, a secretary of the Department I of the Social Science of the Polish Academy of Science, Prof. K. Majewski member of the Polish Academy of Science. Photo T. Biniewski

Ryc. 27. Kierownictwo Ministerstwa Obrony Narodowej z ministrem marszałkiem Polski Marianem Spychalskim (1906–1980) zwiedza wystawę „Kultura Polski we wczesnym średniowieczu". Fot. T. Biniewski

Fig. 27. Minister of Defence, Marshal M. Spychalski (1906–1980) visits the exhibition "Poland's culture in the early medieval period". Photo T. Biniewski

Unii Archeologii Słowiańskiej. W następnym roku wystawą „Kultura Polski we wczesnym średniowieczu" zamknięto obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego (Ryc. 27).

W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych ukazywały się, na ogół regularnie, „Wiadomości Archeologiczne" (od 1951 roku jako kwartalnik), utrzymując osiągniętą przed wojną pozycję czołowego czasopisma archeologicznego w kraju (Ryc. 28). Od roku 1956 do roku 1968 PMA wydawało ponadto ceniony rocznik „Materiały Starożytne" – łącznie 11 tomów. W 1963 roku zostało uruchomione w PMA Pogotowie Archeologiczne, kierowane przez dr. Jerzego Głosika (1987; por. też Z. Rajewski 1972b); jego działalność przez wiele lat cieszyła się dużym zainteresowaniem mediów i społeczeństwa.

Okres stabilizacji

Po zakończeniu obchodów milenijnych do PMA powrócił rezerwat w Krzemionkach Opatowskich. Z dniem 1 stycznia 1968 roku zarządzeniem Ministra Kultury i Sztuki został utworzony Oddział PMA w Krzemionkach Opatowskich, a 12 czerwca 1969 roku nastąpiła jego uroczysta inauguracja, połączona z otwarciem wystawy w rezerwacie i sesją popularno-naukową w Ostrowcu Świętokrzyskim. Rezerwat wrócił do PMA ogólnie rzecz biorąc uporządkowany pod względem własnościowym, z nowym pawilonem wystawowym i pawilonem-pracownią, wykonanymi zgodnie ze standardami „późnego Gomułki", ale nie wszystkie jego problemy były rozwiązane. Stan wiedzy o kopalni oceniany był krytycznie. Dyr. Z. Rajewski planował zorganizowanie, wspólne z IHKM PAN,

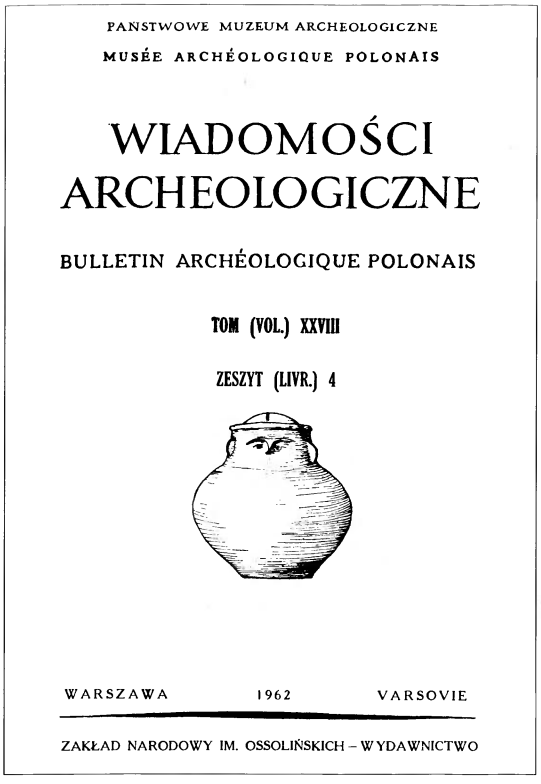
PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
MUSÉE ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

BULLETIN ARCHÉOLOGIQUE POLONAIS

TOM (VOL.) XXVIII

ZESZYT (LIVR.) 4

WARSZAWA 1962 VARSOVIE

ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH – WYDAWNICTWO

Ryc. 28. Okładka „Wiadomości Archeologicznych" z 1962 r.
Fig. 28. Cover of the "Wiadomości Archeologiczne" from 1962

dużych badań, rozważał budowę stacji naukowej. Tworzono nowe koncepcje i projekty sposobu pokazania kopalni. Różnorodne przyczyny, zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne, sprawiły, że plany te nie osiągnęły wówczas stadium realizacji (Z. Rajewski 1971, s. 27–32; J. Bąbel 1975, s. 172–173; B. Balcer 1996, s. 167–171).

Druga połowa lat sześćdziesiątych i początek siedemdziesiątych to okres stabilizacji wysokiej pozycji PMA w polskim muzealnictwie, osiągniętej w okresie milenijnym. W 1967 roku muzeum zatrudniało 94 osoby. W salach wystawowych warszawskiego Arsenału zaczęły gościć prestiżowe wystawy zagraniczne. Pierwszą z nich była w 1969 roku efektowna ekspozycja „Hallstatt – najcenniejsze zabytki pradziejowe z Naturhistorisches Museum w Wiedniu", z eksponatami prezentowanymi w nowoczesnych gablotach, wykorzystująca w nowy sposób światło i przestrzeń (Ryc. 29). W trzy lata później w PMA pokazano „Sztukę starożytnej Mezopotamii", z przyciągającymi uwagę zabytkami ze zbiorów państwowych Iraku – Muzeum Narodowego w Bagdadzie. W stadium organizacji znajdowała się nowa składnica zbiorów w Rybnie.

Archeologiczne badania wykopaliskowe obejmowały osadnictwo z epoki kamienia w północno-wschodniej Polsce, neolityczną kopalnię krzemienia w Świeciechowie, pow. kraśnicki, wiele stanowisk kultury łużyckiej i pomorskiej na Mazowszu i Podlasiu, oraz w mikroregionie Jeziora Biskupińskiego, ze słynną osadą obronną na jego półwyspie. Rozpoczęły się wieloletnie wykopaliska cmentarzyska z okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Kamieńczyku, pow. wyszkowski oraz stanowisk z późnej starożytności i wczesnego średniowiecza w rejonie Wierzbicy, pow. szydłowiecki. Na Mazowszu i Podlasiu badane były wczesnośredniowieczne cmentarzyska z grobami w obstawach kamiennych. W Czekanowie, pow. sokołowski, rozpoczęto wieloletnie badania osady i cmentarzyska z wczesnego średniowiecza.

Pracownicy PMA uczestniczyli w nowym przedsięwzięciu archeologicznym, jakim była wielka, pięciotomowa synteza „Prahistoria ziem polskich", redagowana przez prof. W. Hensla i wydawana przez IHKM PAN we współpracy z wieloma badaczami z całego kraju. Archeologowie z PMA mają w niej znaczący udział[3]. Do wielu organicznych kłopotów gospodarki PRL należały trudności z zaopatrzeniem w papier. W PMA znalazły one odzwierciedlenie w konieczności połączenia „Materiałów Starożytnych" z „Materiałami Wczesnośredniowiecznymi" w ukazującą się już nieregularnie serię wydawniczą „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne" – 6 tomów w latach 1971–1991.

Ryc. 29. Wystawa „Hallstatt – najcenniejsze zabytki pradziejowe z Naturhistorisches Museum w Wiedniu", eksponowana w 1969 r. Ogólny widok sali wystawowej. Fot. T. Biniewski
Fig. 29. Exhibition "Hallstatt – the most valuable prehistoric finds from the Vienna *Naturhistorisches Museum*", presented in 1969. Photo T. Biniewski

[3] Prahistoria Ziem Polskich, tom III: J. Miśkiewicz, Kultura trzciniecka, s. 173–196; tom IV: T. Węgrzynowicz, Kultura grobów kloszowych, s. 169–178; tom V: J. Jaskanis (współautor), Kultura wielbarska (faza cecelska), s. 178–190; J. Jaskanis (współautor), Kultura zachodniobałtyjska, s. 216–248; T. Dąbrowska, Kultura zarubiniecka, s. 275—278; T. Dąbrowska, Kultura czerniachowska, s. 278–281; K. Dąbrowski, Kultura Hunów, s. 281–285.

Na początku czerwca 1974 roku zmarł prof. Z. Rajewski, wybitna postać polskiej archeologii w minionym stuleciu, muzeolog i popularyzator nauki, który kierował PMA przez ćwierć wieku (Ryc. 30). Prof. Rajewski zasłużył się ogromnie dla rozwoju naszej instytucji. W listopadzie 1974 roku dyrektorem PMA został doc. dr hab. Krzysztof Dąbrowski (1931–1979), wcześniej pracownik IHKM PAN, o mocnej pozycji w strukturach International Council of Museums, znany badacz prehistorycznego i wczesnośredniowiecznego Kalisza, podobnie jak prof. Rajewski znakomity organizator i popularyzator archeologii (Ryc. 31). Nowy dyrektor podjął kroki w kierunku zdynamizowania działalności naukowo-badawczej i popularyzatorskiej muzeum oraz podniesienia jego rangi. Jednym z przejawów tych dążeń był wniosek skierowany w sierpniu 1975 roku do Ministerstwa Kultury i Sztuki o zmianę nazwy PMA na Narodowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie.

W krótkim, kilkuletnim okresie dyrekcji doc. Dąbrowskiego największym wydarzeniem w PMA była otwarta w październiku 1976 roku wystawa „Skarby Traków. Kultura i sztuka Traków na ziemiach bułgarskich" (Ryc. 32). Wcześniej odniosła ona sukcesy w prestiżowych muzeach Moskwy, Leningradu, Paryża, Wiednia i Londynu. Autorem projektu i oprawy plastycznej w salach wystawowych Arsenału był wybitny artysta i architekt wnętrz Jan Karol Kosiński (1928–1998). Wysoki protektorat nad wystawą sprawował Przewodniczący Rady Państwa PRL prof. Henryk Jabłoński. Drugim wielkim sukcesem była wystawa „Złoto Peru", zorganizowana w tym samym roku (Ryc. 33). Obie te ekspozycje przyciągnęły do PMA wiele tysięcy zwiedzających, a przed instytucją postawiły nowy problem właściwego zabezpieczania sal wystawowych i niezwykle cennych zabytków.

W 1975 roku uruchomiono oddział PMA w Rybnie, a w 1976 utworzono Pracownię Archeologii Bałtów. Uporządkowane zostały skomplikowane sprawy

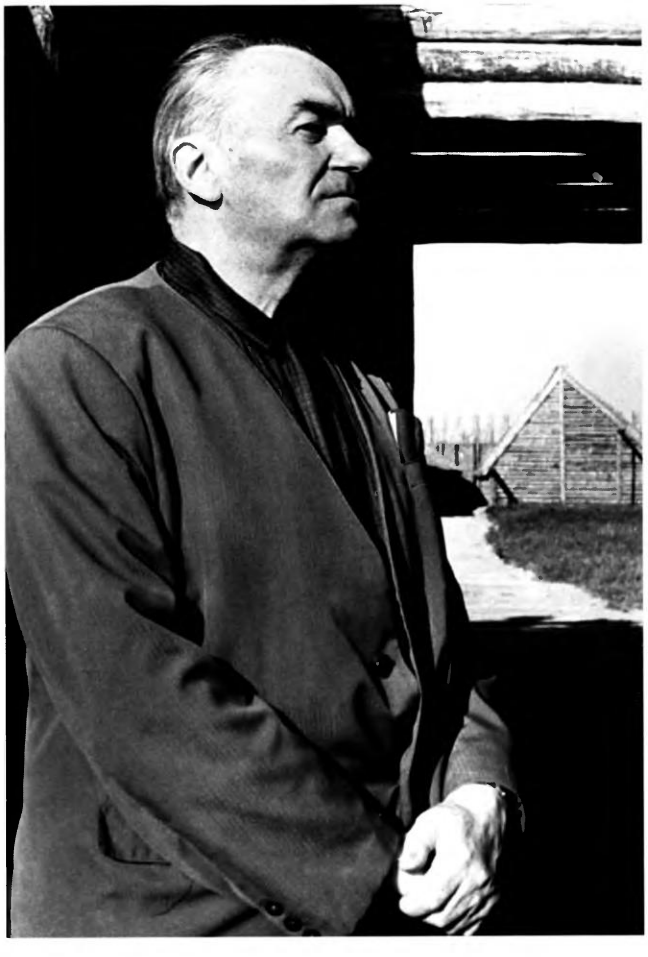

Ryc. 30. Prof. dr Zdzisław Rajewski (1907–1974), dyrektor PMA w latach 1949–1974. Jedna z ostatnich fotografii Profesora z wiosny 1974 r., na tle rekonstrukcji ukochanego Biskupina. Fot. T. Biniewski

Fig. 30. Prof. Z. Rajewski (1907–1974), Director of the State Archaeological Museum, 1949–1974. One of the latest photos of the Professor, in the background reconstruction of his beloved Biskupin. Photo T. Biniewski

Ryc. 31. Otwarcie wystawy „Złoto Peru". Rozmowa doc. dr hab. Krzysztofa Dąbrowskiego z prof. dr Kazimierzem Michałowskim w dniu otwarcia 6 maja 1976 r. Fot. T. Biniewski

Fig. 31. Opening of the exhibition "The gold of Peru". Ass. Prof. Krzysztof Dąbrowski talks to Prof. Kazimierz Michałowski, May 6th, 1976. Photo T. Biniewski

Ryc. 32. Przewodniczący Rady Państwa PRL prof. dr hab. Henryk Jabłoński (1909–2003) zwiedza wystawę „Skarby Traków" w dniu 20 listopada 1976 r. Fot. T. Biniewski

Fig. 32. Prof. H. Jabłoński (1909–2003), Chairman of the State Council of the Polish People Republic, visits the exhibition "Thracian treasures" on 20th November 1976. Photo T. Biniewski

Ryc. 33. Fragment sali wystawowej z ekspozycją „Złoto Peru". Fot. T. Biniewski

Fig. 33. Part of the exhibition hall with the exhibition "The gold of Peru". Photo T. Biniewski

własnościowe Muzeum w Biskupinie, popularnego w kraju oddziału PMA. W 1978 roku PMA, za zgodą Ministerstwa Kultury i Sztuki, przekazało Oddział w Krzemionkach Muzeum w Ostrowcu Świętokrzyskim, zachowując opiekę merytoryczną nad rezerwatem. W wyniku tego porozumienia podjęto w 1979 roku, po długiej przerwie, realizację nowego programu badań i udostępnienia neolitycznej kopalni krzemienia (J. Bąbel 1987). Kontynuowano badania wykopaliskowe stanowisk z epoki kamienia w północno-wschodniej Polsce, rozpoczęto wykopaliska osady neolitycznej w Stryczowicach, woj. kieleckie, na skraju lessów sandomierskich, przeprowadzono badania ratownicze cmentarzyska ciałopalnego z okresu halsztackiego i przedrzymskiego w Janówku, woj. stołeczne, rozpoczęto badania cmentarzyska ciałopalnego kultury wielbarskiej z późnego okresu wpływów rzymskich w Nadkolu, woj. siedleckie, nadal prowadzone były badania w Kamieńczyku, teraz woj. ostrołęckie (Ryc. 34).

W listopadzie 1979 roku zmarł w Londynie doc. K. Dąbrowski. 10 grudnia 1980 roku nowym dyrektorem PMA został dr Jan Jaskanis, wcześniej konserwator

Ryc. 34. Kamieńczyk Suwiec, woj. ostrołęckie. Cmentarzysko z okresu przedrzymskiego i rzymskiego. Badania w 1976 r. Fot. T. Dąbrowska

Fig. 34. Kamieńczyk Suwiec, *woj.* Ostrołęka. A cemetery from the Pre-Roman and Roman Periods, excavations in 1976. Photo T. Dąbrowska

Ryc. 35. Dr Jan Jaskanis (w środku) w dniu wręczenia nominacji na dyrektora PMA w grudniu 1980 r., w towarzystwie swojego zastępcy mgr. Jerzego Halickiego (z lewej). Fot. T. Biniewski

Fig. 35 Jan Jaskanis PhD (in the middle) being nominated the Director of the State Archaeological Museum in December 1980, with Vice-Director Jerzy Halicki (first from the left). Photo T. Biniewski

wojewódzki i dyrektor Muzeum Okręgowego w Białymstoku, badacz wielu stanowisk archeologicznych w północno-wschodniej Polsce (Ryc. 35).

Początek lat osiemdziesiątych to ciężki i dramatyczny okres w dziejach kraju. Ze względu na napięcia polityczne i społeczne oraz kryzys gospodarczy były to również trudne lata w realizacji zadań statutowych PMA. Widocznym tego przejawem było załamanie się regularnego wydawania przez Muzeum „Wiadomości Archeologicznych", od roku 1977 półrocznika, najstarszego i najważniejszego polskiego czasopisma archeologicznego w XX wieku, do dzisiaj najczęściej cytowanego w polskiej literaturze archeologicznej. Od 1929 roku są one jedną z wizytówek Państwowego Muzeum Archeologicznego i polskiej archeologii. Do sukcesów należy utworzenie w 1984 roku samodzielnego Działu Archeologii Bałtów oraz uruchomienie w 1986 roku ośrodka magazynowo-studialnego w Rybnie (Ryc. 36), co umożliwiło korzystanie z bogatych zbiorów PMA, w dobrych warunkach pracy, archeologom z kraju i zagranicy (W. Bender 1997).

Dobrze rozwijały się badania wykopaliskowe. Nowe badania cmentarzysk kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich podjęto na stanowisku 2 w Nadkolu, woj. siedleckie, oraz w Żdżarowie, woj. skierniewickie, osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Drohiczynie nad Bugiem oraz w Jeglińcu (Ryc. 37) i Rostku, woj. suwalskie. Kontynuowane były badania wykopaliskowe stanowisk w Biskupinie i jego mikroregionie. Na szczególnie

Ryc. 36. Rybno, pow. Sochaczew. Odbudowany dwór rodziny Koczorowskich, Oddział PMA w Warszawie, wiosną 2003 r. Fot. W. Piotrowski

Fig. 36. Rybno, distr. Sochaczew. Rebuild manor house of the family Koczorowski, a branch of the State Archaeological Museum in Warsaw, in spring 2003. Photo W. Piotrowski

Ryc. 37. Jegliniec, woj. suwalskie. Badania wczesnośredniowiecznego grodziska w 1986 r. Fot. G. Iwanowska

Fig. 37. Jegliniec, *woj*. Suwałki. Research of the medieval stronghold in 1986. Photo G. Iwanowska

Ryc. 38. Krzemionki Opatowskie. Fragment niezagruzowanego przodka górniczego z kopalni komorowej nr 7. Fot. S. Sałaciński

Fig. 38. Krzemionki Opatowskie. Part of a rubble-free mining face from chamber mine N° 7. Photo S. Sałaciński

wysoką ocenę zasługują ponaddwudziestoletnie już badania archeologiczne neolitycznej kopalni krzemienia w Krzemionkach Opatowskich (Ryc. 38), zarówno jej podziemi jak też obiektów przypowierzchniowych. Kontynuowano

Ryc. 39. Monachium. Jedna z tablic informujących o wystawie „Bałtowie – północni sąsiedzi Słowian". Fot. M. Kaczyński

Fig. 39. Munich. Information board with the information of the exhibition "The Balts, the northern neighbours of the Slavs". Photo M. Kaczyński

tu twórczo technikę pracy i dokumentacji T. R. Żurowskiego: *Najlepszym tego wyrazem była bardzo podobna organizacja naszych badań podziemnych i logistyka przedsięwzięć badawczych*, jak piszą autorzy tych prac (W. Borkowski, W. Migal 1989; 1999, s. 81). Badania PMA w Krzemionkach umożliwiły atrakcyjne w formie udostępnienie podziemi kopalni dla masowego ruchu turystycznego, przygotowane jako trasy 1 i 2 przez Muzeum w Ostrowcu Świętokrzyskim, z którym PMA ściśle współpracuje. Z inicjatywy zespołu badawczego PMA i w myśl jego koncepcji zorganizowano w rezerwacie przyciągającą uwagę turystów rekonstrukcję wioski neolitycznej (S. Sałaciński 1997).

Z ważnych wydarzeń muzealnych z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych należy przypomnieć wystawy „Bałtowie, północni sąsiedzi Słowian" (Ryc. 39), w opracowaniu plastycznym wybitnego architekta wnętrz Maurycego Tomasza Stryjeckiego (1923–2003), oraz „Biskupin – polskie Pompeje". Obie odniosły duże sukcesy w muzeach Niemiec, Francji, Włoch, Wielkiej Brytanii, Austrii, Szwecji, Grecji i innych. W 1986 roku PMA we współpracy z IHKM PAN zorganizowało w Turynie inną ważną wystawę – „Skarby Polski Starożytnej". Wysoki patronat nad wystawą objęli prezydent Republiki Włoskiej Francesco Cossiga i Przewodniczący Rady Państwa PRL gen. Wojciech Jaruzelski. Wystawom „bałtyjskiej" i „włoskiej" towarzyszyły obszerne zagraniczne katalogi. Z wystaw zorganizowanych w III Rzeczpospolitej największym wydarzeniem stało się otwarcie stałej wystawy „Prahistoria ziem Polski" (1992), na którą czekano od dawna.

Z innych przypomnijmy „Na rubieżach cywilizacji antycznych. Kultura przeworska od II w. p.n.e. do V w. n.e." (1994), „Skarby wschodnich Gotów" (1997) oraz „Słowianie w Europie wcześniejszego średniowiecza" (1998).

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych i w latach dziewięćdziesiątych nastąpił dynamiczny rozwój Muzeum w Biskupinie – oddziału PMA. Powstał nowy magazyn zabytków i zaplecze gospodarcze, rozwinęła się pracownia konserwacji drewna. Systematycznie wzrastała liczba turystów, odwiedzających corocznie rezerwat. Ukoronowaniem wieloletnich badań i wysiłków konserwatorskich kolejnych pokoleń archeologów z PMA było zarządzenie Prezydenta Rzeczpospolitej Lecha Wałęsy z 8 września 1994 roku, uznające za pomniki historii rezerwaty archeologiczne w Biskupinie i w Krzemionkach („Monitor Polski" nr 50 z 8 IX 1994 r., poz. 412 i 419). W 1995 roku PMA we współpracy z Instytutem Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego rozpoczęło organizację w Biskupinie corocznych Festynów Archeologicznych, cieszących się wielką popularnością w społeczeństwie i w mediach. Archeologiczne Festyny Biskupińskie stały się wzorem dla organizacji podobnych imprez w różnych regionach kraju (W. Piotrowski 1997; 2002). We wrześniu 1997 roku otwarto w Biskupinie nową wystawę stałą „Świt historii nad Jeziorem Biskupińskim". Oddział PMA w Biskupinie stał się najbardziej znanym muzeum archeologicznym w Polsce, odwiedzanym przez ponad 200 tysięcy turystów rocznie.

Do wielkich przedsięwzięć w zakresie opracowań zbiorów i ich publikacji należy seria *Monumenta Archaeologica Barbarica*, wydawana przez PMA i Instytut Archeologii i Etnologii PAN, pod egidą Komitetu Nauk Pra- i Protohistorycznych Wydziału I PAN. Zainicjowana ona została przez prof. dr. hab. Zenona Woźniaka, przewodniczącego Komisji Źródłoznawczej Komitetu. Ukazują się w niej monografie wielkich cmentarzysk z okresu wpływów rzymskich. Państwowe Muzeum Archeologiczne jest współwydawcą większości opublikowanych dotychczas tomów, zarówno prezentujących materiały z badań pracowników PMA (Kamieńczyk, Nadkole, Cecele oraz w przygotowaniu Netta i Oblin), jak i innych instytucji (Niedanowo, Grzybnica).

Dzień dzisiejszy

Nowy rozdział w historii PMA zapoczątkowała reforma administracyjna kraju z 1 stycznia 1999 roku. Muzeum podlegające dotąd bezpośrednio Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego znalazło się pod opieką Sejmiku Województwa Mazowieckiego. Dobrze zorganizowany i dochodowy Oddział PMA w Biskupinie został przekazany Sejmikowi Województwa Kujawsko-Pomorskiego i od lipca 2000 roku jest samodzielną placówką muzealną. W następnym roku, po przejściu dr. Jana Jaskanisa na emeryturę, stanowisko dyrektora PMA objął z dniem 1 stycznia dr Wojciech Brzeziński, jego dotychczasowy zastępca (Ryc. 40).

Ryc. 40. Dr Wojciech Brzeziński, dyrektor PMA, podczas otwarcia wystawy „Arsenał Warszawski – siedziba Państwowego Muzeum Archeologicznego" 20 października 2003 r., m. in. w towarzystwie komisarza wystawy mgr Krystyny Piotrowskiej i Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków mgr. Ryszarda Głowacza (drugi z prawej). Fot. A. Ring

Fig. 40. W. Brzeziński PhD, Director of the State Archaeological Museum, at the opening of the exhibition "Arsenal in Warsaw – the seat of the State Archaeological Museum", October 20th, 2003, *ia* with Krystyna Piotrowska MA, Curator of the exhibition, and Ryszard Głowacz MA, Provincial Curator of Heritage for the Mazowsze province (second to the right). Photo A. Ring

Kontynuowane są wszystkie ważne kierunki badań, które kształtowały się od czasów II Rzeczypospolitej. Wśród najważniejszych znajdują się nadal studia nad kulturą plemion bałtyjskich na obszarze północno-wschodniej Polski w późnej starożytności i we wczesnym średniowieczu, prowadzone w szerokiej współpracy międzynarodowej. W oparciu o bogate archiwa własne zapoczątkowano w Muzeum studia nad historią archeologii w Warszawie i na Mazowszu, w tym nad historią PMA. Duże znaczenie przywiązywane jest w dalszym ciągu do systematycznego publikowania źródeł archeologicznych i numizmatycznych z bogatych zbiorów Muzeum (T. Węgrzynowicz, 2001; K. Mitkowa-Szubert 2002; W. Obuchowski 2003). W założeniach nowej polityki znajduje się przywrócenie dawnej świetności „Wiadomościom Archeologicznym", które ponownie zaczęły ukazywać się regularnie, obecnie, jak w czasach II Rzeczypospolitej, jako rocznik. W roku 2003 minęło 130 lat od pojawienia się na rynku księgarskim tego najstarszego polskiego czasopisma archeologicznego i jednego ze starszych w Europie. Poziom edytorski i merytoryczny rocznika służy umacnianiu jego pozycji na forum krajowym i międzynarodowym (J. Lech, D. Piotrowska, F. M. Stępniowski 2001, s. 80). Biblioteka Muzeum liczyła w 2002 roku około 55 tysięcy tomów.

PMA na początku XXI wieku systematycznie współorganizuje i gości u siebie interesujące, ważne poznawczo wystawy. Z krajowych należy wymienić „Klejnoty monarsze – skarb ze Środy Śląskiej" (2001), z zagranicznych

„Kernavė – litewska Troja" (2002), przedstawiającą pierwszą historyczną stolicę Litwy i tamtejszy unikatowy kompleks osadniczy z zabytkami od epoki kamienia po wiek XIV. Katalog jej został wyróżniony nagrodą Sybilli przez Ministra Kultury w konkursie na wydarzenie muzealne roku 2002. We współpracy międzymuzealnej, krajowej i międzynarodowej (Słowacja) zorganizowano wystawę „Między Mykenami a Bałtykiem" (2003), poświęconą mało znanej a fascynującej kulturze wczesnej epoki brązu w Kotlinie Karpackiej, rozwijającej się w kręgu wpływów cywilizacji egejskiej i mykeńskiej, związanej między innymi z handlem bursztynem.

* * *

Historia PMA to istotny rozdział dziejów archeologii i nauki polskiej w XX wieku. Przygotowując ten referat stwierdziłam, że jest to jednocześnie rozdział bardzo słabo poznany. O historii PMA pisano mało i raczej w oparciu o pamięć i wyobrażenia autorów niż o źródła. Czas, jaki miałam na napisanie referatu oraz jego wygłoszenie uniemożliwił szersze i bardziej pogłębione zarysowanie tematu. Jest on przedmiotem moich dalszych badań.

Warszawa, styczeń–sierpień 2003 r.

Mgr Danuta Piotrowska
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
00-241 Warszawa

LITERATURA

Abramowicz, A.
1991 Historia archeologii polskiej XIX i XX wieku, Warszawa.

Balcer, B.
1996 Cel i wyniki badań w Krzemionkach w latach 1969–1970, (w:) J. Jaskanis (red.), Z badań nad wykorzystaniem krzemienia pasiastego, Warszawa, s. 167–193.

Bartoszewski, W.
1960 Dokumenty (wybór i opracowanie), (w:) S. Lorentz 1970, t. II, s. 397–567.

Bąbel, J.
1975 Zniszczenia, badania i ochrona rezerwatu w Krzemionkach, pow. Opatów, WA XL/2, s. 149–177.
1987 Krzemionki dziś i jutro. Stan, badania i perspektywy zagospodarowania rezerwatu archeologicznego, WA XLVIII/2, 1983, s. 223–236.

Bender, W.
1997 Rybno – ośrodek Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, WA LIII/2, 1993–1994, s. 3–17.

Borkowski, W.
1992 Koncepcja Prof. Stefana W. Krukowskiego utworzenia i ochrony rezerwatu pragórnictwa w Krzemionkach, (w:) J. Lech, J. Partyka 1992, s. 225–232.

Borkowski, W., Migal, W.
1989 Badania wyrobiska szybu 7/610 w Krzemionkach w latach 1984–86, SprArch. XL, s. 63–94.
1999 Działalność Tadeusza R. Żurowskiego w Krzemionkach Opatowskich i jej kontynuacja w latach 1984–1999, (w:) Z. Kobyliński, J. Wysocki 1999, s. 81–90.

Borowy, W.
1970 Z zapisek Borowego (1944–1945), (w:) S. Lorentz 1970, t. II, s. 179–219.

Brzoza, Cz.
2001 Polska w czasach niepodległości i II wojny światowej (1918–1945), Kraków.

Chudziakowa, J.
2002 Działalność badawcza i dydaktyczna Instytutu Archeologii i Etnologii Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (1946–2002), (w:) B. Wawrzykowska (red.), Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość, Toruń, s. 67–72.

Filipowiak, W.
1999 Pierwsze lata działalności konserwatorów archeologicznych po II Wojnie Światowej (wspomnienie), (w:) Z. Kobyliński, J. Wysocki 1999, s. 147–152.

Gardawski, A., Gąssowski, J., Rajewski, Z.
1957 Archeologia i pradzieje Polski, Warszawa.

Głosik, J.
1987 Dwudziestoletnia działalność Pogotowia Archeologicznego PMA w publikacjach prasowych i popularnonaukowych z lat 1963–1983, WA XLVIII/2, 1983, s. 237–250.

Gurba, J.
1999 Tadeusz Żurowski i organizacja ochrony zabytków archeologicznych w Polsce w latach 1944–1964, (w:) Z. Kobyliński, J. Wysocki 1999, s. 153–158.

Jakimowicz, R.
1929 Ochrona zabytków przedhistorycznych, WA X, s. 1–26.
1933a O pochodzeniu ozdób srebrnych znajdowanych w skarbach wczesnohistorycznych, WA XII, s. 103–136.
1933b Szlak wyprawy kijowskiej Bolesława Chrobrego w świetle archeologii. (Próba ujęcia zagadnień wczesnohistorycznych Wołynia), Równe.
1935 Sprawozdanie z działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego za 1927 rok, WA XIII, s. 213–216.

Jażdżewski, K.
1936 Kultura puharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej, Poznań.
1938 Cmentarzyska kultury ceramiki wstęgowej i związane z nimi ślady osadnictwa w Brześciu Kujawskim, WA XV, s. 1–105.
1948a Atlas do pradziejów Słowian, część II: Tekst, Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis 1, Łódź.
1948b Atlas to the prehistory of the Slavs. Part II: Text, Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis 1, Łódź.
1949a Atlas do pradziejów Słowian, część I: Mapy, Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis 1, Łódź.
1949b Atlas to the prehistory of the Slavs. Part I: Maps, Acta Praehistorica Universitatis Lodziensis 1, Łódź.
1995 Pamiętniki. Wspomnienia polskiego archeologa z XX wieku, Łódź.

Kaczmarek, J. E.
1996 Organizacja badań i ochrony zabytków archeologicznych w Poznaniu (1720–1958), Poznań.

Kobyliński, Z., Wysocki, J. (red.)
1999 Tadeusz R. Żurowski i konserwatorstwo archeologiczne w Polsce XX wieku, Warszawa.

Konopka, M.
1999 Tadeusz Roman Żurowski – konserwator, badacz, twórca, (w:) Z. Kobyliński, J. Wysocki 1999, s. 15–42.

Krukowski, S.
1939 Krzemionki Opatowskie, Warszawa.
Krukowski, S., Kostrzewski, J., Jakimowicz, R.
1948 Prehistoria ziem polskich, Polska Akademia Umiejętności, Encyklopedia Polska, tom IV, część 1 – dział V, Kraków 1939–1948.
Kurnatowska, Z.
1999 Program badań nad Początkami Państwa Polskiego. Aspekty poznawcze i konserwatorskie, (w:) Z. Kobyliński, J. Wysocki 1999, s. 159–172.
Lech, J.
1992 Stefan Krukowski i początki badań nad pradziejowym górnictwem krzemienia w Polsce (1919–1939), (w:) J. Lech, J. Partyka 1992, s. 129–161.
1996 Erazm Majewski jako archeolog i tradycja polskich badań epoki kamienia, (w:) S. K. Kozłowski, J. Lech (red.), Erazm Majewski i warszawska szkoła prehistoryczna na początku XX wieku, Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych. Prace 1, Warszawa, s. 45–77.
1998 Between captivity and freedom: Polish archaeology in the 20th century, „Archaeologia Polona" 35–36, 1997–1998, s. 25–222.
1999 Tadeusz R. Żurowski jako konserwator, badacz i popularyzator zabytków prehistorycznego górnictwa krzemienia, (w:) Z. Kobyliński, J. Wysocki 1999, s. 63–80.
Lech, J., Partyka, J. (red.)
1992 Prof. Stefan Krukowski (1890–1982): działalność archeologiczna i jej znaczenie dla nauki polskiej, Ojców.
Lech, J., Piotrowska, D., Stępniowski, F. M.
2001 Ranking czasopism archeologicznych w świetle ankiety z końca 1998 r., (w:) J. Lech (red.), Archeologia na progu III tysiąclecia, Warszawa, s. 65–87.
Lorentz, S. (red.)
1970 Walka o dobra kultury: Warszawa 1939–1945, tom I, II, Warszawa.
Mitkowa-Szubert, K.
2002 Wczesnośredniowieczny skarb monet z Naruszewa, Warszawa.
Noszczak, B.
2002 „Sacrum" czy „Profanum"? – Spór o istotę obchodów Milenium Polskiego (1949–1966), Warszawa.
Obuchowski, W.
2003 Zabytki krzemienne i kamienne od paleolitu do wczesnej epoki żelaza z terenów Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, Warszawa.
Piotrowska, D.
1992 Bibliografia prac prof. Stefana Krukowskiego, (w:) J. Lech, J. Partyka 1992, s. 21–28.
1998 Biskupin 1933–1996: archaeology, politics and nationalism, „Archaeologia Polona" 35–36, 1997–1998, s. 255–285.
2000 Prof. Zdzisław Rajewski (1907–1974) – badacz Biskupina i jeden z pionierów badań dawnej kultury symbolicznej w Polsce, (w:) B. Gediga, D. Piotrowska (red.), Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej, Warszawa, s. 17–44.
Piotrowski, W.
1997 The Archaeological Festival, Biskupin '95, (w:) Experimentelle Archäologie in Deutschland. Bilanz 1996, Archäologische Mitteilungen aus Nordwestdeutschland 18, Oldenburg, s. 117–129.
1998 The importance of the Biskupin wet site for twentieth-century Polish archaeology, (w:) K. Bernick (red.), Hidden dimensions: the cultural significance of wetland archaeology, Vancouver, s. 89–106.
2002 „Od Popiela do Piasta" – Festyn Archeologiczny w Biskupinie, ZOW 57/3-4, s. 73–80.
Podkowińska, Z.
1950 Osada neolityczna na Górze Gawroniec w Ćmielowie, pow. Opatów, WA XVII/2-3, s. 95–146.
Pomian, K.
2002 Archeologia, historia, naród, (w:) B. Wawrzykowska (red.), Archeologia toruńska. Historia i teraźniejszość, Toruń, s. 9–15.
Rajewski, Z.
1953 Ciągłość procesu historycznego Polski starożytnej w badaniach archeologicznych, (w:) J. Sieradzki (red.), Pierwsza Konferencja Metodologiczna Historyków Polskich. Przemówienia. Referaty. Dyskusje, t. 1, Warszawa, s. 272–277.
1955 Muzealnictwo archeologiczne, „Zapiski Archeologiczne" 6.
1958 10 000 lat Biskupina i jego okolic, Warszawa.
1968 Państwowe Muzeum Archeologiczne w latach 1923–1968, WA XXXIII/3-4, s. 255–294.
1970 Biskupin: osiedle obronne wspólnot pierwotnych sprzed 2500 lat, Warszawa.
1971 Kopalnia krzemienia w Krzemionkach i jej problemy archeologiczno-muzealne, WA, XXXVI/1, s. 19–37.
1972a Biskupin: osiedle obronne sprzed 2500 lat, Poznań[5].
1972b W sprawie pogotowia archeologicznego, WA XXXVII/2, s. 103–114.
Sałaciński, S.
1997 Krzemionki 1984–1992, WA LIII/2, 1993–1994, s. 19–29.
Sawicki, L.
1948a Państwowe Muzeum Archeologiczne, SprPMA I, s. 19–43.
1948b Działalność Wydziału Konserwacji i Badań Zabytków w Terenie w latach 1945–1947, SprPMA I, s. 85–144.
Schild, R.
1998 Stefan Krukowski (1890–1982): a reclusive eccentric within the archaeological establishment, „Archaeologia Polona" 35–36, 1997–1998, s. 343–356.
Sprawozdanie
1924 Sprawozdanie z V konferencji konserwatorów zabytków przedhistorycznych odbytej w Warszawie w dn. 11 i 12 lutego 1923 roku, WA IX/1-2, 1924–1925, s. 127.
Sprawozdanie PMA
1929a Sprawozdanie Państwowego Muzeum Archeologicznego za rok 1925, WA X, s. 204.
1929b Sprawozdanie z działalności Państwowego Muzeum Archeologicznego za rok 1926, WA X, s. 213–214.
Stolpiak, B.
1984 Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20-lecia międzywojennego, Część I: 1918–1928, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, seria archeologiczna 23, Poznań.
Węgrzynowicz, T.
2001 Zabytki z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza z Ukrainy i Białorusi w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie, Warszawa.
Wysocki, J.
1998 The protection of the archaeological heritage in Poland in the 20th century: concepts and practices, „Archaeologia Polona" 35–36, 1997–1998, s. 427–452.
1999 Tadeusz Żurowski jako konserwator, (w:) Z. Kobyliński, J. Wysocki 1999, s. 43–53.
Żurowski, T.
1960 Górnictwo krzemienia nad rzeką Kamienną, „Światowit" XXIII, s. 249–279.

THE HISTORY OF THE STATE ARCHAEOLOGICAL MUSEUM IN OUTLINE

SUMMARY

In comparison to other European archaeological museums the State Archaeological Museum in Warsaw, is not a very old institution. However, as a seat of culture and learning it is bound closely with the 20th century history of the Polish State, Warsaw and Mazowsze.

The idea of establishing a Central State Museum of Prehistory with a seat in Warsaw surfaced soon after Poland's rebirth at the end of WW I. On 31 October 1918 the Regency Council issued a Decree on the protection of monuments of the past. The document formed a basis for instituting in 1920 of the State Board of Inspectors of Prehistoric Monuments. Soon it became apparent that active protection of archaeological monuments required enactment of an institution, which would be responsible for accumulating collections and documentation from excavation, engage in conservation and interpretation of archaeological evidence. The results of research would then be presented to the general public in the form of exhibitions. The legal basis for organising the Museum was provided by the 1923 official decision of the Ministry of Religious Beliefs and Public Education. Housed at first in the kitchens of the Warsaw Royal Castle in 1926 the new museum received as its seat the building of the 18th c. former Officer Cadets' College in the Royal Łazienki Park (Fig. 2).

With time the State Board of Inspectors of Prehistoric Monuments, was succeeded, by the State Archaeological Museum in Warsaw (*Państwowe Muzeum Archeologiczne* – PMA), established by the Ordinance of President Professor Ignacy Mościcki (Fig. 3) on 22 March 1928. The responsibilities of the newly established institution, laid down in the Ordinance, included conservation, research and dissemination of knowledge. The principal task was "(...) preservation of prehistoric monuments on the territory of the Republic of Poland". The Ordinance was signed by the members of the Council of Ministers, headed by Marshall Józef Piłsudski (Fig. 4). Two weeks later (on 2 April 1928), PMA received its statute by the Council of Ministers, which organised the Museum into four departments: Palaeolithic, Neolithic, the Metal Age, Conservation and Study of Monuments in the Field.

On the basis of the described regulations PMA assumed the function of a central and sole research and museum institution of the Polish State in the field of archaeology. Dr Roman Jakimowicz (1889–1951) was appointed its first Director (Fig. 5). Starting from volume X, released in 1929, PMA took over the publication of "Wiadomości Archeologiczne", the first Polish journal of archaeology created in 1873, which to this day continues as the organ of the Museum.

In the 1930s PMA was the largest and principal archaeological institution in Poland, charged with a wide range of activity and authority. Many members of its staff subsequently became known as distinguished scholars and professors, Stefan Krukowski (1890–1982; fig. 6), Józef Żurowski (1892–1936; fig. 7), Jan Dylik (1905–1973) and Konrad Jażdżewski (1908–1985). Dylik and Jażdżewski after WW II became members of the Polish Academy of Sciences.

The greatest achievements of PMA during the period between the two world wars included investigation of the Neolithic settlement and cemetery at Brześć Kujawski (Fig. 11), study and protection of the Neolithic flint mine at Krzemionki Opatowskie (Fig. 9, 10) – prehistoric monument of highest class in Central Europe, investigation of the Pre-Roman Period cremation cemetery at Wilanów near Warsaw, rescue excavation of Roman Period "princely" graves at Łęg Piekarski (Fig. 14) and of the Early Medieval cemetery in Sandomierz. A project of registration and verification of fortified settlements was launched, primarily in the Mazowsze province. In 1931 the PMA opened the first exhibition of its collections, which until the outbreak of the war was enjoyed by 16 000 visitors.

As a state institution research activities of the PMA were for most of its existence were meant to serve the prestige of the State and State ideology. This is reflected by the subject and tenor of some articles and papers released by the Director of the Museum (*cf* R. Jakimowicz 1933b).

One of the principal pre-1945 research achievements of PMA is the synthesis, "The prehistory of the Polish lands" (1939–1948), prepared by Professor Józef Kostrzewski, of the Poznań University, Stefan Krukowski and Roman Jakimowicz, both from the PMA; another outstanding work, "Krzemionki Opatowskie", was published on the eve of WW II (J. Lech 1998, p. 55).

Soon after Warsaw was occupied by the German army the collection of the PMA became the object of systematic and well organised plunder, carried out in November and December of 1939 by a special German unit, probably the *Haupttreuhandstelle Ost, Denkmalschutzkommando*. The outrage was supervised by three nazi archaeologists, officers of the SS – dr Ernst Petersen, professor of the University in Rostock, dr Hans Schleif – professor of the University in Berlin, previously the head of German studies at the Greek Olympia, and Günther Thärigen. All the precious finds as well as material associated by German prehistorians with *Indogermanen*, *Urgermanen* and Germans were seized. The robbery was accompanied by dramatic scenes, recorded by dr. Konrad Jażdżewski (1995, p. 141–142), during the war years acting as head of the Museum. Occupation authorities expelled PMA from the Łazienki Park, now for Germans only, to the building of the National Museum. The PMA staff, seriously reduced in number were demoted to caretaker. By the end of the war PMA has lost about 50% of its collections, 70–90% furniture, technical and research equipment, its entire library, archival records and photography collection.

After the occupation Warsaw was a city of ruins. Under the new political regime Ludwik Sawicki (1893–1972), prehistorian and geologist concerned with Palaeolithic studies, associated before 1939 with the Polish Communist Party, was appointed Director of the PMA (Fig. 16). The first years after the war were a period of recuperation from wartime losses. In late 1945 PMA staff included 18 employees, in 1947 twice that number. Originally, Palace Lubomirski had been intended as the seat of the PMA. Pending its reconstruction the Museum was housed temporarily in a small building at 18 Chocimska street (Fig. 23). In 1949 the post of PMA Director was taken by dr Zdzisław Rajewski (1907–1974) from Poznań, one of the first archaeologists to investigate Biskupin (Fig. 21). From that time, until 2000, the archaeological reserve and the museum at Biskupin continued as a branch unit of PMA.

From 1949 PMA joined the nationwide "Millennium of the Polish State" research project, the largest such venture in the history of the Polish humanities (*cf* J. Lech 1998, p. 65–78). The Museum carried out research in Cieszyn (Fig. 20), Drohiczyn and at the Bródno near Warsaw (Fig. 19). Special focus was placed on the area of former East Prussia where, starting from 1945, Jerzy Antoniewicz (1919–1970) started securing archaeological collections for PMA.

During the Stalinist regime research at Biskupin took on a micro-regional character. Next to the investigation of the fortified settlement of Lusatian Culture (Fig. 21), identified at the time with ancient Slavs, focus was extended to the early medieval settlement in the same region. The aim of the Biskupin research was to document and clarify the "continuity of the historical process of ancient Poland", using the methodology of historical materialism (D. Piotrowska 1998, p. 272–274). PMA also investigated numerous archaeological sites in Mazowsze and the area of greater Warsaw. Until the Institute of History of Material Culture of the Polish Academy of Science – IHKM PAN – was organised in 1953 (J. Lech 1998, p. 78–84), PMA was the largest central archaeological institution in Poland. In the first half of the 1950s the Museum played an important role in the process of educating students in field archaeology at Archaeological Training Camps at Biskupin (Fig. 22). In 1957 staff members of PMA, Zdzisław Rajewski, Aleksander Gardawski and Jerzy Gąssowski (the latter on PMA staff until

1954) published the first Marxist textbook of archaeology "Archaeology and prehistory of Poland", addressed to the wider public, partly bursting the established mould of culture based archaeology.

When Palace Lubomirski was ultimately handed over to the army, in October 1958 PMA received as its seat the reconstructed mid-17th c. building of the Arsenal (Fig. 25). In 1960 the Museum organised "The Dawn of Polish Statehood" great millennial exhibition (Fig. 26). Other important exhibitions followed: "Slav culture in the early Middle Ages" (1965), "Poland's culture in the early medieval period" (1966) (Fig. 27), "Hallstatt – the most valuable prehistoric finds from the Vienna *Naturhistorisches Museum*" (1969) (Fig. 29). In 1967 the staff of the PMA numbered 94. A year later 1968 the Museum established a branch unit at Krzemionki Opatowskie (Fig. 17, 18).

After the decease of Professor Z. Rajewski in 1974 the post of Director was assumed by dr Krzysztof Dąbrowski (1931–1979), active member of ICOM. The new Director took steps to stimulate research and dissemination activity of the Museum. In 1975 a storage unit was set up at Rybno near Sochaczew (Fig. 36). The major events of the decade included exhibitions: "Thracian treasures. The culture and art of the Thracians in Bulgaria" (1976) and "The gold of Peru" (1978), which drew great crowds (Fig. 32, 33). In 1978 PMA handed over its branch unit Krzemionki Opatowskie to the Museum in Ostrowiec Świętokrzyski; in 1979 K. Dąbrowski succeeded in reviving the investigation of the prehistoric flint mine, which has continued until the present.

In 1980 dr Jan Jaskanis became Director of the PMA (Fig. 35). The 1980s were a difficult and turbulent period in the history of the Polish People's Republic, a time of a severe economic crisis. The Museum was also affected – no longer able to keep up regular publication of its showcase journal *Wiadomości Archeologiczne* (Fig. 28); matters improved around the turn of the century. In 1982 a new Department of the Archaeology of the Balts was organised, crowning research carried out by the PMA in north-east Poland. The department prepared the exhibition "The Balts, the northern neighbours of the Slavs", warmly received across Europe (Fig. 39). International success was also scored during the same decade by the exhibition "Biskupin – the Polish Pompeii". In 1986, in cooperation with IHKM PAN, the PMA travelled to Turin with the exhibition "Treasures of Ancient Poland". Important achievements of the Museum during the 1980s include the exploration of the mining workings at Krzemionki Opatowskie and providing the substantive input needed to complete two attractive underground tourist trails at the mine (Fig. 38).

After the change of regime in 1989 PMA organised a standing exhibition "Prehistory of Polish lands" (1992). Its leading research ventures have included publication, in German or English, of monographs in the *Monumenta Archaeologica Barbarica* series, co-published by the PMA. A new chapter in the history of the PMA was opened by the 1 January 1999 national administrative reform. From being directly subordinated to the Ministry of Culture the PMA passed under the provincial-level authority of the local parliament of the Mazowsze province (*woj. mazowieckie*). Its well-organised and income-generating unit in Biskupin was transferred to the authority of the local parliament of the *woj.* kujawsko-pomorskie and in August 2000 became an independent museum. In 2001 the post of PMA Director was assumed by dr Wojciech Brzeziński (Fig. 40).

All the main lines of research, developed in the period between the two great wars, are being pursued by the Museum. One of the leading concerns of the Museum continues to be regular publication of archaeological and numismatic sources from its rich collections (T. Węgrzynowicz 2001; K. Mitkowa-Szubert 2002; W. Obuchowski 2003). The most recent policy pursued by the Museum aims at restoring the *Wiadomości Archeologiczne* journal to its pre-1939 high standards and status of a yearly magazine. In 2003 the *Wiadomości Archeologiczne* celebrated its 130th anniversary, making it the longest running archaeological periodical on the publishing market in Poland and one of the oldest in Europe. According to the ranking of Polish archaeological magazines made in the last quarter of the 2002 by the Committee of Pre- and Proto-Historical Sciences of the Polish Academy of Science, during the last decade *Wiadomości Archeologiczne* were the most often quoted archaeological periodical in Poland and were evaluated highest among journals issued by archaeological museums.

tłum. A. Kinecka

AAC – „Acta Archaeologica Carpathica", Kraków
AAHung. – „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae", Budapest
AFB – „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsichen Bodendenkmalpflege", Berlin (Stuttgart)
APolski – „Archeologia Polski", Warszawa
AR – „Archeologické rozhledy", Praha
B.A.R. Int. Series – British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK – „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission", Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr. – „Bonner Jahbücher", Köln/Bonn
BMJ – „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern", Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...", Schwerin/Rostock/ /Berlin)
FAP – „Fontes Archaeologici Posnanienses" (wcześniej: „Fontes Praehistorici"), Poznań
Inf.Arch. – „Informator Archeologiczny. Badania rok ...", Warszawa
InvArch. – „Inventaria Archaeologica, Pologne", Warszawa-Łódź
JmV – „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte", Halle/Saale
JRGZM – „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz", Mainz
KHKM – „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej", Warszawa
KSIA – Kratkie soobščenija Instituta archeologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA – Materialy i issledovanija po archeologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch. – „Materiały Archeologiczne", Kraków
MS – „Materiały Starożytne", Warszawa
MSiW – „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne", Warszawa
MSROA – „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego", Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemyśl/Tarnobrzeg)
MZP – „Materiały Zachodniopomorskie", Szczecin
PA – „Památky archeologické" (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné"), Praha
PArch. – „Przegląd Archeologiczny", Poznań
PMMAE – „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna", Łódź
PomAnt – „Pomorania Antiqua", Gdańsk
Prahistoria ziem polskich – Prahistoria ziem polskich, tom I: Paleolit i mezolit (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: Neolit (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom. III: Wczesna epoka brązu (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: Późny okres lateński i okres rzymski (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia – „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia" (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde"), Königsberg i.Pr.
PSAS – „Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland", Salisbury
PZ – „Praehistorische Zeitschrift", Berlin-New York
RArch. – „Recherches Archéologiques", Kraków
RB – „Rocznik Białostocki", Białystok
RO – „Rocznik Olsztyński", Olsztyn
SJahr. – „Saalburg Jahrbuch", Berlin-New York
SlA – „Slovenská archeológia", Bratislava
SovArch – „Sovetskaja Archeologia" (Советская археология), Moskva
SprArch. – „Sprawozdania Archeologiczne", Kraków
SprPMA – „Sprawozdania P.M.A.", Warszawa
WA – „Wiadomości Archeologiczne", Warszawa
ZNUJ – „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", Kraków
ZOW – „Z otchłani wieków", Warszawa

Państwowe Muzeum Archeologiczne. Warszawa 2003. Wydanie I. Nakład 600 egz.
Druk i oprawa: DRUKARNIA Janusz Bieszczad, ul. Moszczenicka 2, 03-660 Warszawa